

LUISTERTAAL

EEN BOEKJE OVER WAT ER GEBEURT ALS TWEE
MENSEN ELKAARS TAAL NIET KUNNEN SPREKEN MAAR
WEL KUNNEN VERSTAAN....

MAXIME VOESTERMANS
MASTER INTERCULTURELE COMMUNICATIE
UNIVERSITEIT UTRECHT

INHOUDSOPGAVE

<i>Versta je me?</i>	0
DEEL 1: Luistertaal als mogelijkheid	7
<i>Meerdere talen, één gesprek</i>	8
<i>Vanzelfsprekende Luistertaal</i>	12
<i>Aangeleerde Luistertaal</i>	15
<i>Houding</i>	18
DEEL 2: Luistertaal in de geschiedenis	23
<i>Luistertaal: verleden tot heden</i>	24
<i>Handelaren en de Hanze</i>	28
DEEL 3: Luistertaal in Europa	33
<i>Een beleid, verschillende talen</i>	34
<i>Luistertaal op de grens</i>	39
<i>Scandinavië</i>	45
<i>Zwitserland</i>	49
DEEL 4: Luistertaal in de praktijk	55
<i>Luistertaal in de media</i>	56
<i>Luistertaal: toekomst</i>	61

Meer luistertaal..... 66

VERSTA JE ME?

De Toren van Babel

Een verhaal over duizenden mensen
Die samen een toren bouwden
Met z'n allen een plan hadden
Om de wolken te bereiken

Ze waren al ver
Samen al vele stenen gelegd
Een stemming van overwinning
Samen leek alles mogelijk

Plotseling een einde aan de vreugde
Stenen werden niet meer gelegd
Woorden waren niet meer hetzelfde
Een einde aan de tocht naar de wolken

De Toren van Babel is een Bijbels verhaal, waarin mensen probeerden een toren te bouwen om de hemel te bereiken. Dit was, volgens God, alleen niet de bedoeling. Hij greep in, zorgde ervoor dat iedereen een andere taal sprak en elkaar niet meer kon verstaan, zodat er niet meer verder gebouwd kon worden.

Het verhaal biedt een mooie inspiratiebron en dient als een vertrekpunt in dit boek. Hoe zit het eigenlijk met het verstaan van andere talen? We weten dat we met iemand in een andere taal kunnen spreken en dat dit succesvol kan zijn. Maar hoe zit het met situaties met sprekers van verschillende talen? Kunnen we onze eigen taal dan blijven spreken en elkaar alsnog verstaan? Hoe gaat het bouwen van een toren dan in zijn werk?

In dit boek zal er een antwoord worden gegeven op deze vragen. Centraal staat de taalkeuze waarin sprekers van verschillende talen in één gesprek hun eigen taal kunnen blijven gebruiken, en elkaar kunnen verstaan. We zullen beter gaan kijken naar dit gebruik dat ook wel *luistertaal* wordt genoemd. Het is een eeuwenoud gebruik waar we allemaal wel ervaring mee hebben, maar waar we ons misschien niet altijd bewust van zijn.

1.1 Babylonische spraakverwarring

De term Babylonische spraakverwarring is afgeleid van de spraakverwarring die ontstond bij de toren van Babel doordat iedereen ineens een andere taal sprak.

Zo'n Babylonische spraakverwarring kan ontstaan op het moment dat mensen *denken* dezelfde taal te spreken, maar *binnen* de taal een andere variant spreken. Een voorbeeld hiervan zijn het Afrikaans en het Nederlands. Dit zijn talen die heel veel op elkaar lijken, maar door kleine verschillen soms compleet verschillend kunnen zijn. Dezelfde woorden kunnen in de twee talen dan ook een compleet andere betekenis hebben, zoals ook is te zien in het volgende lijstje :

Afrikaans	Nederlandse vertaling
<i>Bloot</i>	<i>Slechts</i>
<i>Klaarkom</i>	<i>Goed met iemand op kunnen schieten</i>
<i>Misselijk, naar</i>	<i>Aardig</i>
<i>Kaal</i>	<i>Naakt</i>

(gegevens uit de tabel zijn afkomstig van Pieter. (2013, 1 augustus). *Valse vrienden? Ik hoor het je zeggen: "nee hè, niet weer"* [web log post]. opgehaald van <http://plazilla.com/valse-vrienden>)

Leeswijzer

In dit boek wordt *luistertaal* vanuit vier perspectieven behandeld:

- In *Deel 1: Luistertaal als mogelijkheid* worden de verschillende mogelijkheden besproken die mensen hebben in een situatie,

- waarin sprekers van verschillende talen aanwezig zijn. Ook wordt er ingegaan op factoren die invloed zijn op het gebruik van *luistertaal*.
- In *Deel 2: Luistertaal in de geschiedenis* staat de geschiedenis van *luistertaal* centraal met aandacht voor de veranderde houding ten opzichte van taal. Daarnaast wordt er gekeken naar het gebruik van *luistertaal* in de tijd van de Hanze.
 - In *Deel 3: Luistertaal in Europa* wordt *luistertaal* geplaatst in een Europees kader. Er zal worden gekeken naar de plek van meertaligheid in de Europese Unie, en het gebruik van *luistertaal* in verschillende Europese regio's, namelijk Nederland-Duitsland, Zwitserland en Scandinavië.
 - In *Deel 4: Luistertaal in de praktijk* wordt het gebruik van *luistertaal* in de praktijk toegelicht aan de hand van een aantal voorbeelden uit de media. Ook zal er aandacht zijn voor de mogelijke rol van *luistertaal* in de toekomst.

Om het gebruik van *luistertaal* in de praktijk verder toe te lichten, zijn er portretten opgenomen waarin gebruikers van *luistertaal* hun ervaringen delen. Deze zijn te zien in de kaders met rode randen. Daarnaast zijn er rode kaders waarin er extra informatie of weetjes staan over een onderwerp uit de tekst.

Veel leesplezier!

“Een geboren Friezin zonder Fries”

Ilse is een geboren en getogen Friezin die sinds anderhalf jaar in Utrecht woont. Ze is 21 en studeert communicatie. In het weekend gaat ze nog vaak terug naar Friesland om haar familie en vrienden te zien.

De *luistertaal* van Ilse is het Fries. Ze kan alles verstaan en kan de taal ook spreken, maar heeft zichzelf nooit als actieve spreker van de taal beschouwd. Zelf zegt ze hierover dat ze het spreken van het Fries dan ook zoveel mogelijk probeert te vermijden.

Ze gebruikt *luistertaal* als ze aan het werk is bij de snackbar in Friesland. Veel van de klanten zijn Fries en beginnen ook in het Fries te bestellen. Ilse noteert de bestelling en praat met de klant in het Nederlands. Wat er vervolgens gebeurt, hangt af van de klant. Ze zegt dan ook: “Je hebt van die stuggere Friezen die moeite hebben met het Nederlands en die blijven Fries praten. Maar je hebt ook mensen die zich direct aanpassen en dus Nederlands gaan praten.”. Voor Ilse zelf maakt het niks uit. Het gebeurt vanuit een automatisme waarin ze het Fries moeiteloos kan verstaan, en ze automatisch in het Nederlands reageert aangezien de meeste Friezen ook Nederlands kunnen verstaan.

Het gebruik van *luistertaal* biedt een mooie uitkomst voor Ilse in de communicatie met Friessprekende Friezen, maar dit blijft wel beperkt tot de situatie in Friesland zelf. Ilse vindt dat de plaats bepaald of *luistertaal* wel of niet acceptabel is. “Als ik in Utrecht aan het werk ben, en er komt een Friese spreker dan zou ik het wel vervelend vinden (als hij gewoon Fries blijft spreken). Ik weet van de Fries dat die Nederlands kan spreken”.

DEEL 1: *LUISTERTAAL* ALS MOGELIJKHEID

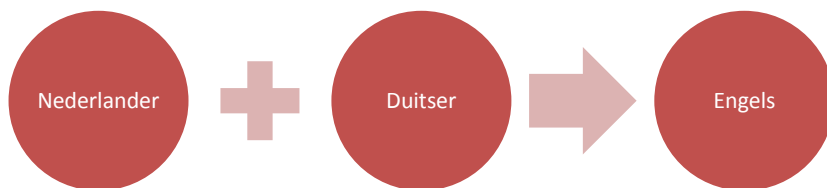
In *Deel 1: Luistertaal als mogelijkheid* worden de verschillende mogelijkheden besproken die mensen hebben in een situatie, waarin sprekers van verschillende talen aanwezig zijn. Ook wordt er ingegaan op factoren die invloed zijn op het gebruik van *luistertaal*.

MEERDERE TALEN, ÉÉN GESPREK

We komen steeds vaker terecht in meertalige situaties waardoor het nodig is om onze taalkeuze aan te passen. Er kunnen drie taalkeuzes worden onderscheiden die mensen kunnen maken om zich te redden in een situatie met sprekers van verschillende talen. Deze bestaan uit het gebruikmaken van een gemeenschappelijke taal van de gesprekspartners, de taal van de gesprekspartner of de eigen taal van de gesprekspartners.

De gemeenschappelijke taal van de gesprekspartners

Een van de meest gebruikte manieren is de toepassing van het Engels als een *lingua franca*. Een *lingua franca* wil zeggen dat er een andere taal wordt ingezet in een meertalig gesprek om de taalverschillen te overbruggen. Een voorbeeld is als een Duitser en een Nederlander in gesprek gaan maar beiden niet genoeg kennis hebben van het Nederlands of het Duits. Door bijvoorbeeld Engels als *lingua franca* in te zetten, kunnen de twee toch communiceren via een extra taal die ze allebei wel beheersen.

Het gebruik van een *lingua franca* is een mooie middenweg maar heeft wel valkuilen. Zo is het gebruik ervan alleen mogelijk als beide sprekers dezelfde taal kunnen inzetten als *lingua franca*. Het hangt dus af van de vaardigheden en het niveau dat beide sprekers beheersen om succesvol te kunnen communiceren met behulp van een *lingua franca*. Te weinig vaardigheden kunnen ervoor zorgen dat een gesprek moeilijk verloopt aangezien de sprekers zichzelf niet volledig kunnen uitdrukken in de andere taal. Een andere mogelijkheid is dat de sprekers een andere variëteit spreken van de taal. Zo wordt het Engels niet overal op dezelfde manier gesproken. Er zijn verschillen in het gebruik van het Engels te zien afhankelijk van waar het

wordt gesproken. Dit kan zorgen voor verwarring als de sprekers denken dezelfde taal te spreken maar er toch verschillen blijken te zijn tussen de variëteiten. Ter illustratie een aantal woorden die verschillend zijn in het Britse en het Amerikaanse Engels.

Nederlands	Amerikaans	Brits
Vakantie	Vacation	Holiday
Metro	Subway	Underground
Vrachtwagen	Truck	Lorry
Friet	French fries	Chips
Afval	Garbage	Rubbish

De taal van de gesprekspartner

Een andere mogelijkheid is dat sprekers van verschillende talen zich proberen aan te passen door de *taal van de ander* te gebruiken. Een voorbeeld hiervan is als een Duitser en een Nederlander die een beetje Duits kan, met elkaar Duits gaan spreken. Dit biedt een voordeel voor de Duitser omdat hij zijn eigen taal kan blijven spreken. Voor de Nederlander kan het gesprek lastiger zijn aangezien het Duits niet zijn moedertaal is, en zich misschien ook niet helemaal op zijn gemak voelt aangezien zijn Duits niet foutloos is. Het zal dus moeilijker zijn voor de Nederlander om alles wat hij voelt en denkt te kunnen zeggen.

Het aanpassen aan de *taal van de ander* kan een goede oplossing zijn in meertalige communicatie. Wel is het in zo'n situatie van belang dat de spreker die zich aanpast, voldoende kennis heeft van de andere taal om de communicatie goed te laten verlopen. Toch blijft het een nadeel dat een van

de sprekers een betere beheersing heeft van de taal. Deze spreker zal zich namelijk beter kunnen uitdrukken, en heeft daarmee de meeste macht in de communicatie. Het wordt lastig om een gesprek gelijkwaardig te laten verlopen aangezien de ene spreker zich makkelijker kan uitdrukken en meer aandacht kan besteden aan *wat* hij wil zeggen, in plaats van *hoe* hij het moet zeggen.

Naast de taalvaardigheid van sprekers zijn er ook nog andere factoren die een rol spelen zoals wil, lef en de situatie. Zo moet iemand het ook maar net willen en durven zich op het taalgebied van een ander te begeven. Ook is het in sommige situaties moeilijk om je te redden met maar een beperkte kennis van de taal. Op vakantie zijn drie woorden en gebaren vaak genoeg om duidelijk te maken wat iemand wilt. Bij serieuzere en complexere zaken, zoals een vergadering, zal meer kennis van specifieke vaktaal nodig zijn om elkaar goed te kunnen begrijpen. Hetzelfde geldt voor gesprekken waarin gevoelens ter sprake komen. Het is vaak al lastig genoeg om deze in woorden uit te drukken, laat staan in een andere taal.

Het spreken van een andere taal kan dus een uitkomst bieden in meertalige situaties, maar niet altijd. Gelukkig betekent dit niet dat communicatie dan onmogelijk is. Er is namelijk nog een oplossing die de communicatie misschien nog wel makkelijker maakt, namelijk het gebruik van *luistertaal*.

De eigen taal van de gesprekspartners

Het woord *luistertaal* verraad al een groot deel van de betekenis. Het gaat namelijk om het luisteren naar een taal. Een taal die je zelf misschien niet goed genoeg actief beheerst om te kunnen gebruiken, maar wel goed genoeg passief beheerst om te begrijpen. Een voorbeeld is als een Duitser en een Nederlander met elkaar in gesprek willen gaan zonder het gebruik van een extra taal, en zonder dat een van de sprekers zijn eigen taal moet opgeven. Door uit te gaan van *luistertaal* kan de Duitser Duits blijven praten en naar het Nederlands luisteren, terwijl de Nederlander Nederlands blijft praten en luistert naar het Duits. De sprekers kunnen beiden in hun eigen taal blijven denken, voelen en praten. Maar spreken is niet het belangrijkste in een gesprek. Elkaar begrijpen is nodig om te kunnen blijven praten en is dan ook een voorwaarde van *luistertaal*. Het is belangrijk om passieve kennis te hebben van de taal van de ander om deze te begrijpen zonder dat het spreken van de taal nodig is.

VANZELFSPREKENDE *LUISTERTAAL*

Luistertaal is een manier van communiceren waarbij sprekers van verschillende talen hun eigen taal kunnen blijven spreken, en de taal van de ander begrijpen.

Het gebruik van *luistertaal* is niet afhankelijk van welke taal er wordt gebruikt. Alle combinaties van talen zijn mogelijk in het gebruik van *luistertaal*, mits de gesprekspartners genoeg passieve kennis hebben van de taal. De combinaties van talen in *luistertaal* zijn talrijk en de mogelijkheid tot *luistertaal* wordt bepaald door welke talen de gesprekspartners kennen.

De natuurlijke afstand

De vaardigheden van de gesprekspartners kunnen worden bepaald door te kijken naar de 'natuurlijke' afstand tussen de taal die de spreker gebruikt en de moedertaal van de luisteraar. Deze afstand wordt bepaald door te kijken naar de verwantschap tussen de talen. Talen kunnen namelijk worden ingedeeld in verschillende taalfamilies. Deze taalfamilies bestaan uit verschillende talen die terug te leiden zijn naar een gemeenschappelijke taal. Veranderingen door de tijd heen hebben gezorgd voor verschillende aftakkingen van de oorspronkelijke taal. Ondanks deze veranderingen kunnen er nog steeds overeenkomsten zichtbaar zijn tussen verschillende afgeleide talen van de oorspronkelijke taal. Door deze overeenkomsten te bekijken kan de verwantschap tussen de talen worden bepaald. De afstand tussen talen kan dus laten zien in hoeverre talen op elkaar lijken in woorden, grammatica en uitspraak. Hoe kleiner de afstand tussen de taal van de spreker en de taal van de luisteraar, hoe meer de talen op elkaar lijken en hoe makkelijker de gesprekspartners de talen kunnen begrijpen.

1.2 Indo-Europese taalfamilie

Een van de grootste taalfamilies is de Indo-Europese taalfamilie met zo'n 400 talen. De familie bestaan uit Albanische, Armenische, Baltische, Keltische, Germaanse, Griekse, Indo-Iraanse, Italische en Slavische talen. De meeste Europese talen vallen onder een van deze takken. Veel overeenkomsten tussen Indo-Europese talen zijn niet direct duidelijk. De afstand is tussen de verschillende takken is vrij groot. Overeenkomsten zijn makkelijker te vinden bij twee talen uit dezelfde tak, zoals het Nederlands en het Duits.

(gegevens afkomstig van www.ethnologue.com/subgroups/indo-european)

Duits & Nederlands

Een voorbeeld is de afstand tussen het Nederlands en het Duits. Beide behoren tot de overkoepelende Indo-Europese taalfamilie, waar veelal Noord-Europese talen onder vallen. Tussen het Duits en het Nederlands is een verder verwantschap te zien. Beide vallen onder de West-Germaanse tak van de Indo-Europese taalfamilie. Een schematische weergave van de West-Germaanse tak is hieronder te zien:

Figuur 1: West-Germaanse tak¹

¹ In figuur 1 staat een uitbeelding van de Germaanse tak van de Indo-Europese taalfamilie. Het verwantschap is te herkennen door de indeling van beneden naar boven te lezen. Voorbeeld: Het Afrikaans is afgeleid van het Nederlands, en het Nederlands is een West-Germaanse taal.

De verwantschap tussen de talen zorgt ervoor dat de talen veel op elkaar lijken. Dit is dan ook zichtbaar als er wordt gekeken naar een aantal woorden en zinnen.

Nederlands	Duits
Vader	Vater
Moeder	Mutter
Ik wil slapen	Ich will schlafen

Zelfs als een spreker van het Nederlands niet jarenlang Duitse les heeft gehad, is het makkelijk om de Duitse woorden en zinnen te herkennen en te begrijpen. De kleine taalafstand tussen het Nederlands en het Duits zorgt er dus voor dat het makkelijk is om als spreker van de ene taal en luisteraar van de andere taal elkaar toch te begrijpen. Dit verklaart dat het gebruik van *luistertaal* in deze situatie goed is in te zetten, aangezien een Nederlander en een Duitser elkaar al enigszins kunnen verstaan zonder de andere taal te hebben geleerd.

AANGELEERDE *LUISTERTAAL*

Het is mogelijk om *luistertaal* toe te passen als de talen van de gesprekspartners nauw aan elkaar zijn verwant. Daarnaast zijn er verschillende voorbeelden waarbij er een grotere afstand zit tussen de talen, en waar *luistertaal* toch een mogelijkheid is. Dit kan worden verklaard door te kijken waar de talenkennis van de gesprekspartners vandaan komt. In het geval van verwante talen kan een luisteraar de andere taal begrijpen door de taalvaardigheid in zijn eigen taal. Als er een grote afstand zit tussen de talen, dan komt de kennis van de andere taal via een andere weg. Aangezien de luisteraar dan niet kan terugvallen op de taalvaardigheid uit zijn eigen taal, zal hij de taal van de ander gedeeltelijk moeten leren. Dit maakt het mogelijk om *luistertaal* toe te passen bij talen die ver van elkaar afstaan.

Ests & Russisch

Een voorbeeld van *luistertaal* waarbij er een grote afstand zit tussen de talen, is de talencombinatie van het Ests en het Russisch in Estland. De talen zijn oorspronkelijk niet aan elkaar verwant en lijken niet op elkaar. Dit betekent dat de bestaande talige vaardigheden van de sprekers in hun moedertaal niet kunnen helpen bij het ontcijferen van de andere taal. Dit is al snel te zien als we kijken naar het soort alfabet van de beide talen. Zo wordt het Russisch geschreven in het Cyrillische alfabet en het Ests in het Latijnse alfabet.

Cyrillisch:

АБВГДЕЖЗИЙКЛМНОПРСТУФХЦЧШЩЪЫЬЭЮЯ

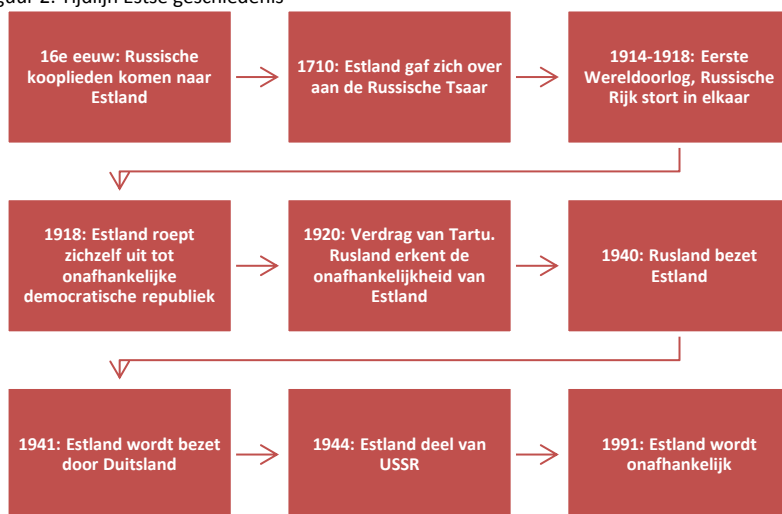
Latijns:

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ

Beide zijn gebaseerd op een ander taalsysteem. Ondanks deze verschillen is het toch mogelijk voor de sprekers van het Ests en het Russisch in Estland om met elkaar te praten in hun eigen taal, en elkaar te begrijpen.

Een van de redenen hiervoor is de historische achtergrond van Estland. In de Estse geschiedenis is er een sterke invloed te zien van Rusland en het Russisch op de Estse samenleving. De eerste contactmomenten tussen de beide talen vonden plaats in de 16^e eeuw. Vanaf dit moment kwamen er steeds meer Russische kooplieden in Estland door opkomende handelscontacten. Vervolgens werd dit contact uitgebreid in de 17e en 18e eeuw doordat Estland een onderdeel werd van Rusland. Later verminderde de Russische invloed door de onafhankelijkheid van Estland in 1918. Dit was van tijdelijke duur aangezien Estland rond 1940 weer deel werd van de USSR. Een van de gevolgen hiervan was dat het Russisch in Estland werd ingevoerd als *lingua franca* en de functie kreeg van een regionale voertaal. Deze ontwikkeling zorgde ervoor dat de Estse bevolking bijna ‘gedwongen’ was het Russisch te leren om zich verstaanbaar te kunnen maken in de Sovjet Unie.

Figuur 2: Tijdlijn Estse geschiedenis²

² In figuur 2 staat een tijdlijn afgebeeld waarin de Russische invloed op de Estse geschiedenis is te zien.

Lange tijd heeft Estland onder invloed gestaan van Rusland tijdens de tijd van de USSR en de Sovjet-Unie. Het taalbeleid dat tijdens deze periode van invloed is geweest, heeft ervoor gezorgd dat een deel van de bevolking alleen Ests spreekt, een deel alleen Russisch en een deel kennis heeft van beide talen. De drie groepen zetten verschillende strategieën in om het onderlinge taalverschil te overbruggen. Een van de strategieën is het gebruik van *luistertaal*.

Twee talen, één programma

Een voorbeeld van het gebruik van *luistertaal* in Estland is een gesprek uit het televisieprogramma *Bessonnica-Unetus* (Insomnia). Het programma was vijf jaar lang te zien op de Estse televisie. In de show werden relevante onderwerpen uit de Estse samenleving besproken. Aangezien Ests en Russisch een grote rol spelen in de Estse samenleving werden beide talen ook gebruikt in het programma door de aanwezigheid van een Russisch sprekende presentator en een Ests sprekende presentator die hun eigen taal spraken. Ook in interviews werd *luistertaal* ingezet.

Een voorbeeld van een gesprek³ is een fragment van de Ests sprekende presentator en een Russisch sprekende gast. In dit fragment vraagt de presentator aan de gast wat hij een dure auto vindt.

Presentator (Ests) Mis on kallis auto sinu joaks? *Welke soort auto vind jij duur?*

Gast (Russisch) čto mu...nu, za dvesti tysjač dlja menja uže dorogaja. U menja deševle. *Dat we.. nou, tweehonderd duizend is al duur voor mij. Die van mij is goedkoper.*

Presentator (Ests) Keskklassi auto! *Een medium klasse auto*

³ Transcript uit de tabel afkomstig uit Verschik, A. (2004). Aspects of Russian-Estonian codeswitching: Research perspectives. *International Journal of Bilingualism* 8 (4), 427-448

Gast (Russisch)

Nu, eto gde eto ona srednego klassa! *Nou, waarom denk je dat dit een medium klasse auto is!*

Het voorbeeld laat zien dat ook al spreken de presentator en de gast een hele andere taal met een compleet ander alfabet ze elkaar gewoon kunnen verstaan.

HOUDING

Naast de kennis van talen is er nog een belangrijke factor die erg bepalend is bij het onderlinge begrip van gesprekspartners bij het gebruik van *luistertaal*. Een andere taal kan heel makkelijk te begrijpen zijn door een kleine taalafstand of door veel geleerde kennis, maar het onderlinge begrip is pas mogelijk als de gesprekspartners gebruikmaken van de kennis. Het gaat dan om de houding ten opzichte van taal, oftewel hoe *kunnen*, *mogen* en *willen* gesprekspartners omgaan met *luistertaal*.

Kunnen

Luistertaal kan pas worden ingezet als de gesprekspartners weten dat ze het *kunnen* gebruiken. Als gesprekspartners zich niet bewust zijn dat ze elkaars taal kunnen verstaan en in de eigen taal kunnen blijven spreken, zullen ze dit ook niet doen. Dit is logisch want als je niet weet dat iets kan, zal je het ook niet snel doen.

Mogen

Een volgende voorwaarde is het besef dat *luistertaal* een goed alternatief kan zijn naast de keuze voor een andere taal. Het gaat er dan dus om dat iemand weet dat *luistertaal* mag. Het kan namelijk onnatuurlijk aanvoelen om in de eigen taal te blijven spreken als de ander deze taal niet kan spreken. Dit onnatuurlijke gevoel is afgeleid van de manier waarop we leren met meertalige situatie om te gaan.

Vanaf een jonge leeftijd wordt het leren van andere talen op scholen gestimuleerd, omdat de beheersing van andere talen toegang biedt tot het contact met mensen die een andere taal spreken. Hierdoor lijkt het een natuurlijke reactie te zijn om in een meertalige situatie een andere taal te gaan spreken, terwijl dit misschien niet altijd nodig is. Het kiezen voor een andere taal wordt daardoor eerder als een voorwaarde gezien in een meertalige situatie dan een mogelijkheid. Dit wordt nog verder ondersteund doordat het kiezen voor een andere taal kan worden gezien als een teken van aanpassingsvermogen. De keuze voor een andere taal wordt hierdoor

een teken van beleefdheid naar de gesprekspartner toe. Als je namelijk in staat bent om de taal van de ander te spreken, voelt het vreemd om dit niet te doen.

Een oplossing is om de taalkeuze af te spreken. Hierdoor kunnen gesprekspartners onderhandelen over hoe ze met de meertalige situatie omgaan. Zo kan de afspraak worden gemaakt om beiden in de eigen taal te blijven spreken zonder dat het een teken van een verminderde beleefdheid hoeft te zijn.

Willen

Een ander belangrijk onderdeel van de houding is het *willen*. Als iemand een taal *niet* wil verstaan, dan kan hij de taal ook moeilijker begrijpen dan iemand die de taal *wel* wil verstaan, ook al hebben beiden dezelfde taalvaardigheid. Vaardigheid is dus wel handig maar niet alles bepalend.

Een voorbeeld hiervan is het leren van Frans op school. Het kan jarenlang verplicht aanvoelen om alle woordjes te leren, alle grammatica onder de knie te krijgen en de uitspraak te perfectioneren. Op het moment dat iemand dit geheel tegen zijn zin in moet doen, zal het een stuk langzamer gaan om de taal te leren dan wanneer iemand een passie heeft voor de taal. Ditzelfde geldt voor het verstaan van iemand die een andere taal spreekt. Ook al begrijp je een gedeelte van de taal, als je ervoor kiest om de taal *niet* te verstaan, dan versta je het niet. Het kan worden gezien als een soort van Oost-Indisch doof zijn.

1.3 Oost-Indisch doof zijn

(eig.: zich op een Oost-Indische wijze doof houden)
de schijn aannemen alsof men niet hoort dat men geroepen, aangesproken of om iets verzocht wordt

(Definitie afkomstig uit Dikke Van Dale ,2014)

1.4 Tallinn: Estse verkopers en Finse kopers

Naast *luistertaal* tussen sprekers van het Ests en sprekers van het Russisch is er nog een combinatie van *luistertaal* te zien in Estland, namelijk tussen sprekers van het Ests en sprekers van het Fins in het Estse Tallinn.

Tallinn is de hoofdstad van Estland en ligt aan de Baltische zee. Elke dag gaat er een aantal veerboten tussen Tallinn en het Finse Helsinki. Dit maakt het makkelijk voor Finse toeristen om 's ochtends de boot te nemen, te lunchen in Tallinn en 's avonds op tijd voor het eten weer terug te zijn in Helsinki.

De communicatie tussen de Finse dagjestoeristen en de Estse verkopers wordt soms vormgegeven door het gebruik van *luistertaal*. Dit is mogelijk door een drietal factoren:

1. **Verwantschap:** Het Fins en het Ests hebben een relatief kleine taalafstand waardoor ze op elkaar lijken.

Ests: See on seal teise-l korruse-l

Fins: Se on tuolla toise-ssa kerrokse-ssa

Nederlandse vertaling: Het is daar op de tweede verdieping

2. **Media:** Esten hebben kennis van het Fins opgedaan door het kijken van Finse televisieprogramma's die vanaf de jaren 70 waren te ontvangen. Het kijken van Finse tv bood de Esten een verbinding met West-Europa en stond voor een vorm van verzet tegen het Sovjetbewind.
3. **Situatie:** De situaties waarin Finnen en Esten *luistertaal* kunnen inzetten worden ook bepaald door het soort gesprekken dat er plaatsvindt. Zo gaat het om verkoper-koper communicatie waarbij de gesprekken vaak volgens eenzelfde patroon verlopen. De herhaling van dit patroon in de gesprekken zorgt ervoor dat het voor de Finnen en Esten niet nodig is om alles van de andere taal te begrijpen.

(Voorbeeld Ests en Fins afkomstig uit Verschik, A. (2012). Practising receptive multilingualism: Estonian-Finnish communication in Tallinn. International Journal of Bilingualism, p. 269)

“Het gebeurt gewoon”

Faouzia is een 19-jarige studente maatschappelijke zorg van Marokkaanse afkomst. In het weekend heeft ze een bijbaan op de broodafdeling van de plaatselijke supermarkt. Een keer per jaar gaat ze op bezoek bij haar familie in Marokko.

Het Arabisch is de *luistertaal* van Faouzia. Ze kan het Arabisch goed verstaan doordat ze veel Arabische televisie heeft gekeken. Ook het contact met vrienden en familie in Marokko heeft bijgedragen aan het begrijpen van de taal. Ze kan zich in makkelijke gesprekken dan ook goed redden in het Arabisch maar toch spreekt ze liever het Berbers of Nederlands. Tegelijkertijd gebruikt ze ook soms het Berbers als *luistertaal*.

Faouzia gebruikt *luistertaal* in het contact met klanten op het werk. Vaak beginnen Marokkaanse mensen in het Arabisch tegen haar te spreken. Als ze weet dat de klant Berbers verstaat, reageert ze in het Berbers. Als ze dit niet zeker weet, stapt ze over op het Nederlands. Dit werkt vaak prima al reageren sommige mensen verbaasd dat ze geen Arabisch spreekt. Ook thuis zet Faouzia *luistertaal* in bij gesprekken met haar ouders. Zelf spreekt ze dan Nederlands en haar ouders Berbers.

Faouzia wist eerst niet dat er een naam was voor deze manier van communiceren. Het gebruik van *luistertaal* gaat bij haar automatisch. Ze zegt dan ook: “ik hoef er eigenlijk nooit over na te denken, het gebeurt gewoon”. Tegelijkertijd zorgt het gebruik van *luistertaal* in Nederland ervoor dat het “in Marokko weer even wennen is, omdat niet iedereen daar het Berbers kan verstaan (en *luistertaal* dan even geen mogelijkheid is”).

DEEL 2: LUISTERTAAL IN DE GESCHIEDENIS

In *Deel 2: Luistertaal in de geschiedenis* staat het gebruik van *luistertaal* in de geschiedenis centraal. We zullen kijken naar de veranderde houding ten opzichte van taal tussen de middeleeuwen en nu. Als voorbeeld uit de middeleeuwen zullen we kijken naar het gebruik van *luistertaal* in de tijd van de Hanze.

LUISTERTAAL: VERLEDEN TOT HEDEN

Luistertaal is een oplossing om het taalverschil in meertalige situaties te overbruggen. Een oplossing die ook al heel lang wordt ingezet. Zo zijn er voorbeelden te vinden in de middeleeuwen waarin *luistertaal* de standaardoplossing of een van de oplossingen was voor ontmoetingen tussen mensen met een verschillende talige achtergrond. Ook nu zijn er voorbeelden te vinden waar *luistertaal* wordt gebruikt. Toch is het minder gebruikelijk dat iemand voor het gebruik van *luistertaal* kiest. Een belangrijke reden hiervoor is dat *luistertaal* tijdelijk in onbruik is geraakt door de opkomst van het nationalisme in de 18e en 19e eeuw en de daaruit volgende standaardisatie van taal.

Meertaligheid als norm

In de middeleeuwen zag de talige indeling van de samenleving er anders uit. Veel mensen waren analfabeet, spraken maar één taal en kwamen niet ver buiten hun eigen dorp. Er was slechts een klein gedeelte van de samenleving dat wel verder kwam dan het eigen dorp om bijvoorbeeld handel te drijven. Voor deze mensen was het gebruikelijk om meertalig te zijn. Vaak beheersten ze meerdere talen die in verschillende domeinen werden gebruikt. Zo werd het Latijn gebruikt in de wetenschap en behoorde het Oudnederlands tot het dagelijkse leven. Doordat mensen meerdere talen beheersten voor verschillende doeleinden, was het niet nodig dat ze een perfecte beheersing hadden van alle talen in alle domeinen.

Sprekers hadden veel vrijheid in het gebruiken van een taal. Er waren namelijk nog geen regels of voorschriften over hoe een taal gebruikt moest worden. Dit zorgde ervoor dat taal door verschillende mensen op een verschillende manier werd gebruikt. Er waren grote verschillen binnen talen doordat er in iedere streek en soms zelfs iedere stad een eigen dialect werd gesproken. De verschillen waren te zien in een ander gebruik van klanken, woorden en grammatica. Een voorbeeld hiervan is het verschil van klank bij het middeleeuwse gebruik van 'derde' als rangtelwoord in West-

Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Brabant, Limburg, Holland, Utrecht en het Noordoosten ⁴:

West-Vlaanderen	Oost-Vlaanderen, Brabant & Limburg	Holland & Utrecht	Noord oosten
Darde	Derde	darde, derde & dorde	Durde

Toch vormden deze verschillen in klanken, woorden en grammatica geen probleem. Het gebrek aan strenge regels zorgde ervoor dat de verschillen niet zo belangrijk waren. Ook waren mensen eraan gewend dat er verschillen waren in de dialecten. Dit zorgde ervoor dat er flexibel met taal kon worden omgegaan. Het bereiken van begrip stond voorop.

Nationalisme

Aan het einde van 18^e en het begin van de 19^e eeuw kwam er verandering in de afwezigheid van strenge regels rondom taal door de vorming van de natiestaat. De opkomst van het nationalisme is een ontwikkeling die een grote rol speelde bij de vorming van de natiestaat. Dit komt onder andere doordat het nationalisme gebaseerd is op de gedachte dat een staat kan worden ontwikkeld op basis van gemeenschappelijke kenmerken van een volk. Hierdoor ontstond er dus een sterke verbinding tussen natie, taal, cultuur en identiteit, waarbij taal als verbindend element werd gezien.

Taal was in de vorming van de natiestaat belangrijk doordat het werd ingezet om onder andere een gevoel van gemeenschap en eenheid te creëren. Dit werd gedaan door één taal uit te kiezen die zou dienen als de standaardtaal binnen de staat. Dialecten werden buitengesloten en werden niet gezien als bindend middel in een staat. Een gevolg hiervan was dat

⁴ Voorbeeld rangtelwoord 'derde' afkomstig uit Janssen, G. & Marynissen, A. (2005). Het Nederlands vroeger en nu. ACCO, p. 76

meertaligheid verdween. Deze ontwikkeling verliep in de Europese staten op verschillende manieren en ook gebeurde het niet overal tegelijk. Daarnaast zijn er uitzonderingen van landen waarin meertaligheid juist werd ingezet als bindend middel in een gebied, zoals in Scandinavië en Zwitserland.

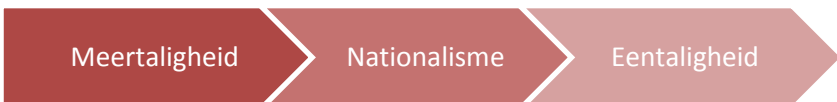
Standaardisatie

Een belangrijk kenmerk van het volk in een staat was taal. Om ervoor te zorgen dat iedereen dezelfde taal sprak, is er een proces van standaardisatie ingezet. Er werd een variant uitgekozen in het gebied die gebruikt zou worden als de standaardtaal. Om ervoor te zorgen dat iedereen de standaardtaal op dezelfde manier zou gebruiken, kreeg een taal een standaardvorm toebedeeld. Dit gebeurde doordat er regels werden gemaakt waarin lag vastgelegd hoe een taal gebruikt moest worden op het gebied van spelling en grammatica. Een andere belangrijke invloed op het proces van standaardisatie ligt bij de opkomst van de boekdrukkunst. Om met boeken een groot publiek te kunnen bereiken, was het handiger als mensen dezelfde taal konden begrijpen.

Het resultaat van standaardisatie is een standaardtaal die door iedereen op dezelfde manier kan worden gebruikt doordat er vaste regels zijn. Een voorbeeld van de standaardisatie van de Nederlandse taal is de Dikke van Dale waarin de betekenis van woorden is terug te vinden met de juiste spelling.

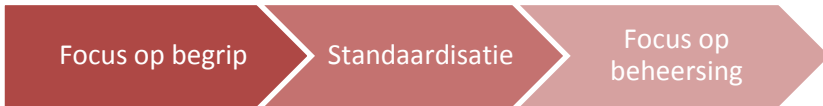
Eentaligheid als norm

Als gevolg van de opkomst van de natiestaat en de standaardisatie van taal kan er een verschil worden gezien in de houding ten opzichte van taal.

Voor de opkomst van de natiestaat was het niet ongewoon om meerdere talen te spreken en deze voor verschillende domeinen te gebruiken. Dit

betekende dat mensen vaak verschillende talen spraken maar deze talen niet allemaal perfect beheersten. Door het proces van nationalisme is de beheersing van de standaardtaal een van de kenmerken geworden die beslist of iemand volwaardig kan meedraaien in de samenleving.

Ook is er een verschuiving in de focus te zien. Zo was het in de middeleeuwen niet ongewoon om met iemand te kunnen verstaan terwijl hij een ander dialect sprak. Sprekers waren flexibel ten opzichte van het verstaan van andere dialecten en talen. Door de standaardisatie van taal kwam er een nadruk te liggen op een juiste beheersing van taal. Het ging dus meer om hoe de boodschap werd overgebracht, en niet meer alleen om de inhoud van de boodschap.

De vorming van de natiestaat en het proces van standaardisering van taal hebben dus een grote invloed gehad op de wijze waarop er met taal wordt omgegaan. Taal werd een kenmerk van de staat en het beheersen van die taal ging meespelen in het burgerschap van het volk. De focus op één taal zorgde voor een afname van meertaligheid aangezien het beheersen van meerdere talen niet meer noodzakelijk was. Daarnaast resulteerde de standaardisatie in een afname van flexibiliteit ten opzichte van andere talen en dialecten. Het begrijpen van iemand die een andere taal of dialect sprak, werd lastiger doordat mensen dit minder waren gewend.

Uiteindelijk is het dus niet zo gek dat het gebruik van *luistertaal* is afgenomen. Toch is het interessant om te kijken naar hoe *luistertaal* nou precies werd ingezet voor het proces van de standaardisatie, en waarom het toen zo succesvol was.

HANDELAREN EN DE HANZE

De Hanze was een handelsverbond van handelaren en kooplieden uit verschillende Europese landen. Het verbond was opgericht door handelaren en kooplieden uit deze landen om de onderlinge handel te bevorderen en meer winst te kunnen maken.

Het is lastig aan te geven wanneer het verbond precies is opgericht aangezien dit afhankelijk is van het perspectief dat wordt gehanteerd. Grofweg is het begin van het verbond te zien vanaf het midden van de twaalfde eeuw en het einde van het verbond rond het midden van de zeventiende eeuw. In deze vijf eeuwen heeft de Hanze zich ontwikkeld tot een netwerk van handelaren, kooplieden en steden in verschillende landen. Hieronder vallen Rusland, Zweden, Finland, Denemarken, Duitsland, Engeland, Slavische landen en Nederland. De steden waarin de handelaren en kooplieden actief waren, worden ook wel tot de Hanze steden gerekend. Voorbeelden hiervan zijn Brugge (BE), Kopenhagen (DK), Stockholm (SE) en verschillende Nederlandse steden, waaronder Amsterdam, Arnhem, Deventer, Harderwijk, Stavoren, Zutphen en Zwolle.

Hanze als organisatie

De organisatie van de Hanze kan niet worden vergeleken met organisaties van nu. Zo was er geen hiërarchische structuur in de organisatie, en geen centraal bestuursorgaan. Dit vroeg om andere manieren om de Hanze goed te laten functioneren. Dit gebeurde onder andere door middel van het uitwisselen van informatie in brieven en vergaderingen. Daarnaast kon het verbond stand houden door de onderlinge netwerken die handelaren en kooplieden op basis van vertrouwen aangingen. De samenwerkingspartners bestonden uit verre familiebanden en samenwerkingen met vertegenwoordigers en buitenlandse kooplieden. Vertrouwen was hierbij erg belangrijk. Het beschamen van dit vertrouwen kon dan ook leiden tot uitsluiting van de Hanze.

Deel uitmaken van de Hanze bood de handelaren en steden een flink aantal voordelen. Zo was het makkelijk om nieuwe handelspartners te vinden via bestaande netwerken. Ook was de gezamenlijke kwaliteitscontrole van waren en goederen een voordeel aangezien handelaren op die manier veel kosten konden besparen. Daarnaast betekende het lidmaatschap van de Hanze een verhoogde veiligheid tijdens het reizen van stad naar stad via de handelsroute over de Noordzee, Oostzee, over land en door grote rivieren. Zo konden handelaren samen reizen waardoor gevaren zoals piraterij minder werden.

De handelaren waren vaak lang onderweg en verbleven maar korte tijd op de plek van bestemming voor ze weer verder gingen naar andere handelsplekken. Dit zorgde voor een hoge mate van mobiliteit. Handelaren kwamen ook voortdurend in contact met andere handelaren en kooplieden uit andere gebieden, die vaak een andere taal spraken.

Vele talen binnen de Hanze

De handelaren waren afkomstig uit verschillende landen, waaronder Rusland, Zweden, Finland, Denemarken, Duitsland, Engeland, Slavische landen en Nederland. Dit had tot gevolg dat de handelaren en hun klanten vaak niet dezelfde taal spraken. En al kwamen de handelaren wel uit

hetzelfde land dan nog was er geen garantie dat ze dezelfde taal spraken. Toch waren er genoeg oplossingen om te kunnen omgaan met de taalverschillen, zoals het Nederduits als *lingua franca* of *luistertaal*.

Niet iedereen beheerste het Nederduits als *lingua franca* waardoor er ook ruimte was voor andere manieren om met taalverschillen om te gaan, zoals de inzet van *luistertaal*. Belangrijk is dat mensen niet bewust ervoor kozen om aan *luistertaal* te doen. Het gebeurde gewoon. Een voorbeeld is de inzet van *luistertaal* in Brugge (België) waar sprekers van het West Vlaams en sprekers van het Nederduits elkaar zonder al te veel moeite konden verstaan.

Succes van luistertaal in de Hanze

Er is een aantal redenen dat verklaart waarom juist in de tijd van de Hanze *luistertaal* succesvol werd ingezet. Het verblijf van de handelaren in een ander land was vaak tijdelijk waardoor er geen tijd was om een taal helemaal te leren. Daarnaast waren veel van de talen in het gebied van de Hanze enigszins aan elkaar verwant wat een snel begrip bevorderde. Een andere belangrijke reden zijn de situaties waarin *luistertaal* werd ingezet. Het waren afgebakende situaties aangezien het doel van de handelaren duidelijk was, namelijk het drijven van handel. Voor de handelaren, ongeacht welke taal ze spraken, was het duidelijk hoe de praktijk van het handelen verliep. Dit zorgde ervoor dat de regels van het handelen al duidelijk waren en alleen de taal verschillend was. De al bekende context maakte het dus mogelijk om de betekenis van onbekende woorden af te leiden. Daarnaast verliep de communicatie in levenden lijve, oftewel face-to-face, waardoor het ook mogelijk was om niet verbale signalen, zoals handgebaren, in te zetten ter verduidelijking.

2.1 Duitsers en Noren in Bergen

Bergen was het epicentrum van de handel in Noorwegen tijdens de Hanze. De binnenlandse handel in Noorwegen was alleen toegestaan voor de Noren zelf, zodat de buitenlandse handelaren geen bedreiging konden vormen. Veel van de buitenlandse handelaren waren Duitse kooplieden die kwamen voor de export van bijvoorbeeld vis en de import van goederen zoals granen en zout.

De meeste van de Duitse handelaren vestigden zich tijdelijk in Bergen. De populatie van Bergen bestond daardoor uit een mix van Noren en Duitsers. De twee gemeenschappen leefden veelal *naast* elkaar waardoor het leren van elkaars taal niet de prioriteit had. De scheiding tussen de taalgemeenschappen werd onder andere veroorzaakt door de organisatie van de Hanze. De meeste Duitse handelaren waren vrijgezel en trouwden alleen met Duitse vrouwen zodat winsten terug zouden gaan naar het vaderland en niet in Noorwegen bleven. Ook op het gebied van religie was er een scheiding aangezien er een Duitse kerk was en een Noorse.

Het tijdelijke karakter van het verblijf van de Duitsers en de scheiding tussen de Duitse en Noorse gemeenschappen zorgde ervoor dat het niet nodig was elkaars taal te leren. Ook de ontwikkeling van een nieuwe taal als communicatiemiddel was niet nodig door het beperkte contact. Om toch te kunnen communiceren was het voldoende elkaar te begrijpen zonder elkaars taal actief te beheersen.

Aangezien het Duits en het Noors niet direct op elkaar aansluiten, oftewel niet direct aan elkaar verwant zijn, was een aangeleerd basisbegrip van de andere taal nodig. Vanuit de Noorse gemeenschap werd het begrip van het Duits bereikt doordat de Noorse jeugd al vroeg met de Duitse taal in aanraking kwam. Vanuit de Duitse gemeenschap ontstond het begrip van het Noors als onderdeel van vaardigheden die jonge handelaren en kooplieden vanuit de Hanze meekregen. Daarnaast werden er ook talige aanpassingen gedaan om het begrip te vergroten door de inzet van leenwoorden en grammaticale aanpassingen.

(gegevens afkomstig uit het artikel van Nesse, A. (2003). Written and spoken languages in Bergen in the Hansa era. In K. Braunmüller, & G. Ferraresi (Eds.), Aspects of multilingualism in European language history (pp. 61-84). Amsterdam: John Benjamins B.V.)

“Nederlands, maar dan alleen als ze het zeggen”

Kitty woont al haar hele leven in Roermond. Een stad dichtbij de grens met Duitsland. Jarenlang was ze werkzaam bij een brillenzaak in de stad. Sinds enige tijd is ze hiermee gestopt en heeft ze zich toegelegd op het geven van creatieve therapieën.

Het Duits is de *luistertaal* van Kitty. Een taal die ze grotendeels kan volgen en kan gebruiken in standaardgesprekken, zoals begroeten en afrekenen. Ze zette het Duits dan ook pas in als *luistertaal* bij ingewikkelde gesprekken als het teveel zoeken werd naar de Duitse vertalingen. Vaktermen zijn “te lastig om te vertalen en dan val je snel terug op de Nederlandse woorden”.

De brillenzaak waar Kitty werkte had verschillende Duitse klanten die naar Roermond kwamen vanwege de lagere Nederlandse prijzen. De gesprekken met de Duitse klanten werden altijd in het Duits begonnen. Vaak ging dit goed, maar het leverde wel barrières op als er bijvoorbeeld vaktermen aan te pas kwamen. Een gedeelte van de Duitse klanten gaf dan aan dat Kitty ook in het Nederlands kon doorgaan aangezien ze het Nederlands wel konden verstaan maar niet spraken.

Luistertaal werd pas gebruikt als het in het Duits niet meer lukte. Kitty vond het “leuk en was verwonderd dat Duitsers de mogelijkheid aangaven. Het is fijn dat niet alle Duitsers automatisch vinden dat iedereen Duits moet kunnen”. Ze vindt *luistertaal* een betere oplossing in de communicatie met Duitsers dan het gebruik van een lingua franca, zoals Engels. “Ja, want dat voelt raar aan. Ik vind mijn Engels niet beter dan mijn Duits dus dan maakt voor mij de omschakeling niet zoveel uit. Maar dan moet die ander dat ook nog doen”.

DEEL 3: LUISTERTAAL IN EUROPA

In *Deel 3: Luistertaal in Europa* wordt *luistertaal* geplaatst in een Europees kader. Het gaat om de plek van meertaligheid in de Europese Unie en het gebruik van *luistertaal* in bepaalde Europese regio's, namelijk Nederland-Duitsland, Zwitserland en Scandinavië.

EEN BELEID, VERSCHILLENDE TALEN

Na de puinhopen van de tweede wereldoorlog besloot een aantal landen een economisch verbond aan te gaan in de vorm van de Europese Economische Gemeenschap (EEG). Onderlinge handel, en dus onderlinge afhankelijkheid, zou de kans op toekomstige conflicten kunnen beperken. De eerste deelnemers aan de EEG, dat in 1958 werd opgericht, waren België, Duitsland, Frankrijk, Italië, Luxemburg en Nederland. Een van de eerste afspraken was dat de nationale talen van de aangesloten landen gelijk waren. Er werd alleen nog geen concreet beleid opgesteld om te kunnen omgaan met de verschillende talen en culturen. Dit gebeurde pas later.

Door de jaren heen zijn er verschillende dingen veranderd bij het verbond. Zo is de focus sterk verbreed naar meerdere beleidsterreinen, waardoor er een nieuw politiek orgaan is ontstaan. Vanaf 1993 ging het verbond van de EEG verder in de vorm die nu kennen als de Europese Unie (EU). Ook zijn er veel meer landen bijgekomen naast de zes oorspronkelijke leden wat het huidige aantal lidstaten brengt tot een totaal van 28.

Doelstellingen van de EU

De uitbreiding van de EU heeft gezorgd voor meer algemene doelstellingen dan alleen het bevorderen van de onderlinge handel, zoals het geval was bij de EEG. De lidstaten van de EU gaan op steeds meer beleidsterreinen samenwerken. Dit is te zien bij de invoering van de Euro en het openstellen van grenzen. Andere toekomstige doelen van de EU zijn samen te vatten in een zestal doelstellingen⁵:

-
- de vrede tussen de EU-landen bewaren en uitbouwen
 - de Europese landen bijeenbrengen in praktische samenwerking
 - ervoor zorgen dat de EU-bevolking in veiligheid kan leven
 - economische en sociale solidariteit stimuleren
 - de Europese identiteit en diversiteit behouden in een geglobaliseerde wereld
 - de gedeelde Europese waarden verspreiden
-

Uit de doelstellingen kan worden afgeleid dat de samenwerking tussen landen alleen maar verder zal toenemen. Tegelijkertijd doet de EU veel om de onderlinge diversiteit tussen landen te behouden. Zo ook op het gebied van taal.

Meertaligheidsbeleid in de EU

Een van de kenmerken van de Europese Unie is meertaligheid. Er zijn 24 officiële talen en nog veel meer regionale en minderheidstalen. De grootste talen, dus de talen met de meeste sprekers, zijn het Duits en Engels. Voor deze grote talen is er weinig kans dat ze snel zullen verdwijnen door de grote hoeveelheid sprekers. De angst voor het verdwijnen van een taal ligt meer voor de hand bij regionale talen, zoals dialecten en minderheidstalen. De EU heeft verschillende richtlijnen, beleidsplannen en doelen om de

⁵ Doelstellingen staan op pagina 4 van de brochure: Fontaine, P. (2010). *Europa in 12 lessen*. Geraadpleegd op <http://bookshop.europa.eu/nl/europa-in-12-lessen-pbNA3110652/>

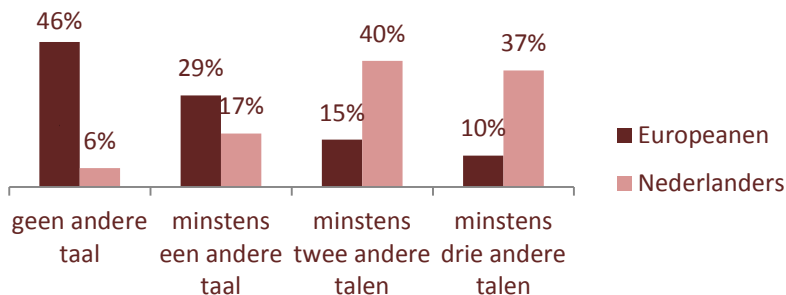
diversiteit aan talen te behouden, en waar mogelijk te vergroten. Een van de achterliggende richtlijnen is dat iedere Europeaan zijn moedertaal spreekt plus twee andere talen. Als we kijken naar de talenkennis van de gemiddelde Europeaan, blijkt dat het lastig is om te voldoen aan deze richtlijn.

Eurobarometer: Talenkennis in de EU & Nederland

Om de zoveel jaar wordt er door de Europese Commissie een enquête, de Speciale Eurobarometer, afgenomen onder Europeanen met betrekking tot de talenkennis. In deze enquête wordt er gekeken naar talenkennis, talenonderwijs en de houding ten opzichte van talen en vertalen in de EU.

Uit de Speciale Eurobarometer van 2012⁶ blijkt dat Nederlanders het goed doen op het gebied van meertaligheid in vergelijking tot de rest van Europa. Dit is dan ook niet gek aangezien er in Nederland een lange traditie is aan vreemde taal onderwijs in vergelijking tot de meeste Europese landen. Van de Nederlanders blijkt 94 % minstens één andere taal te spreken, 77% spreekt minimaal twee andere talen, 37% spreekt minimaal drie andere talen en maar 6 % spreekt geen enkele andere taal naast het Nederlands. Als er wordt gekeken naar de doelstelling van de moedertaal + twee andere talen, voldoet dus 77 % van de Nederlanders hieraan. In de rest van Europa is het beeld minder rooskleurig aangezien 46% van de Europeanen geen andere taal spreekt naast zijn moedertaal. Van alle Europeanen voldoet maar 25% aan de doelstelling.

⁶ Gegevens over talenkennis van Europeanen en Nederlanders afkomstig van de Eurobarometer 77.1. Geraadpleegd via http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_399_380_en.htm

De percentages laten zien dat de doelstelling op dit moment nog niet wordt bereikt. Wel is het interessant dat de percentages betrekking hebben op de actieve vaardigheden van sprekers, en er geen rekening wordt gehouden met de passieve vaardigheden van de Europeanen. De actieve vaardigheden worden als voordeel gezien voor mensen als ze zich over de grens willen begeven voor bijvoorbeeld onderwijs of werk. Toch hoeft grensoverschrijdend contact niet te betekenen dat een actieve vaardigheid in de taal van de ander nodig is. Er zijn namelijk verschillende voorbeelden binnen Europa waarbij de passieve vaardigheid in een andere taal genoeg is. In deze situaties van grensoverschrijdend contact wordt *luistertaal* vaak, onbewust, ingezet.

3.1 Europees Parlement

Het Europees Parlement (EP) is op Europees niveau wat de Nederlandse Eerste en Tweede kamer op nationaal niveau zijn. Alleen is het EP met 766 Europarlementariërs een stuk groter, en geldt als een van de grootste democratische organen ter wereld.

In totaal zijn er 766 leden die zijn georganiseerd per politieke groepering en de politieke standpunten van de 503 miljoen Europeanen moeten vertegenwoordigen. Om rekening te houden met de talige diversiteit van alle parlementariërs, is meertaligheid een fundamenteel democratisch recht van het EP. Volgens de uitgangspunten betekent dit dat officiële documenten verschijnen in alle 24 officiële EU-talen. Ook hebben Europarlementariërs het recht de taal van hun land te spreken in alle vergaderingen.

Helaas spreken niet alle 766 leden alle 24 officiële EU-talen. Om elkaar toch te kunnen verstaan, worden er ongeveer 700 vertalers ingezet om alle teksten in elke taal beschikbaar te maken. Daarnaast zijn er ongeveer 3000 tolken om alle vergaderingen en persconferenties in alle talen beschikbaar te kunnen maken. Het is alleen niet altijd mogelijk en efficiënt om voor elke mogelijke talencombinatie een vertaler of tolk aanwezig te hebben. Om alsnog alle vertalingen beschikbaar te maken, wordt er gebruikt gemaakt van “spiltalen”. Dat wil zeggen dat er een extra taal wordt ingezet in het vertaalproces. De belangrijkste spiltalen zijn de meest gebruikte talen, namelijk Engels, Frans en Duits.

Een voorbeeld is het vertaalproces van het Italiaans naar het Nederlands. Het Italiaans wordt eerst vertaald naar het Engels. Vervolgens wordt het Engels weer vertaald naar het Nederlands.

LUISTERTAAL OP DE GRENS

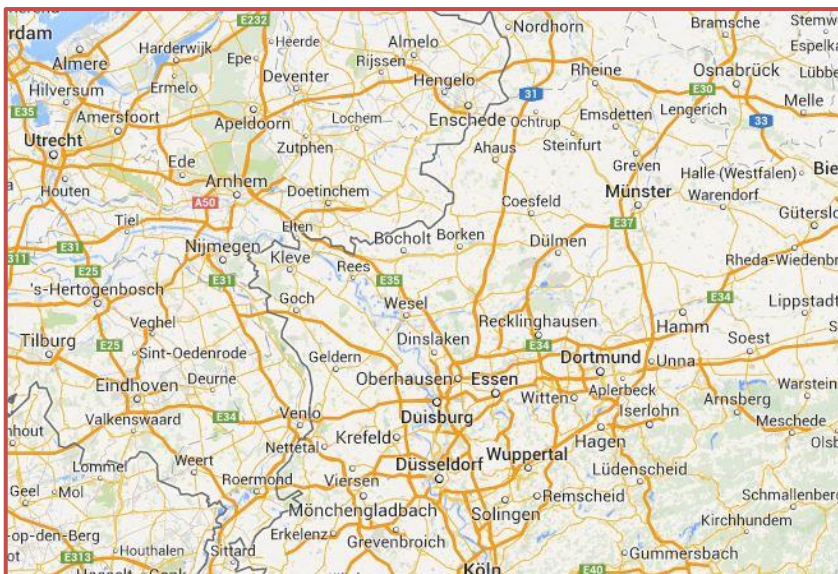
Een van de Europese regio's waar er veel grensoverschrijdend contact is, ligt op de grens van Duitsland en Nederland. Dit contact varieert van afspraken op Europees niveau, samenwerking tussen bedrijven tot het dagelijks contact tussen burgers bij bijvoorbeeld een bezoekje aan het zwembad.

Euregio

Op verschillende landsgrenzen binnen Europa zijn regio's ontstaan die de basis bieden voor een intensieve samenwerking tussen verschillende landen. Het doel van de 70 regio's is de *territoriale cohesie* te vergroten op het gebied van economische en sociale samenhang. De grensoverschrijdende verbanden moeten zorgen voor een grotere verbinding en betere samenwerking tussen landen binnen deze regio's. De combinatie van verschillende landen en regio's heeft tot gevolg dat er verschillende culturen en talen bij elkaar komen. Hier wordt vaak rekening mee gehouden in de organisatie van de verbanden zodat er ruimte is voor de inbreng van elke partij. Een van de manieren om rekening te houden met de verschillende culturen en talen binnen grensoverschrijdend contact bestaat uit het gebruik van *luistertaal*.

Nederland in de Euregio

Nederland maakt deel uit van zes regionale samenwerkingsprojecten die de grenzen overschrijden met onder andere Duitsland en België. Deze samenwerkingsprojecten zijn de Euregio Maas-Rijn, Noordwest-Europa, Noordzee-regio, Nederland-Duitsland, België-Nederland en Twee Zeeën.

De eerste Euregio op de grens van Nederland en Duitsland is opgericht in 1978. Het gebied bestaat uit een aantal delen van Nederlandse provincies, (Gelderland, Overijssel en Drenthe), en een aantal delen van Duitse staten (Nordrhein-Westfalen en Niedersachsen).

De samenwerking in de Euregio bestaat uit werkgroepen die zijn samengesteld uit verschillende Nederlandse en Duitse instanties. Door de aanwezigheid van verschillende werkgroepen en samenstellingen is er geen eenduidig taalbeleid binnen de Euregio. Het verschilt dan ook per werkgroep hoe er wordt omgegaan met de aanwezigheid van verschillende talen. Zo wordt er in sommige werkgroepen een duidelijk taalbeleid gehanteerd waar er in andere geen duidelijke afspraken worden gemaakt.

Wel is het duidelijk dat er verschillende mogelijkheden worden gebruikt om de taalverschillen te overbruggen. Zo wordt er gebruik gemaakt van de aanpassing naar de *taal van de ander*, de inzet van een *lingua franca*, het gebruik van *luistertaal* en het inzet van een dialect.

Regierungspräsidenten & Gouverneurs

Een mooi voorbeeld van het gebruik van *luistertaal* in de Euregio is afkomstig van de terugkerende ontmoeting tussen de Regierungspräsidenten van Münster, Cologne en Düsseldorf en de Gouverneurs van Limburg, Gelderland en Overijssel. Twee keer per jaar ontmoeten de Nederlandse en Duitse vertegenwoordigers elkaar om te praten over grensoverschrijdende activiteiten. Zij hebben de afspraak gemaakt dat iedereen in zijn eigen moedertaal *mag* spreken. Aan het begin van de vergadering wordt deze afspraak zelfs nog een keer herhaald.

Goud in de grond

Een ander geval van grensoverschrijdende samenwerking is het project 'Goud in de grond'. Dit is een samenwerking tussen de Nederlandse gemeente Berkelland en het Duitse district Kreis Borken. Het doel van het project is het opzetten van verschillende denktanks, waarin plannen worden gemaakt voor duurzame regionale ontwikkeling in de grensoverschrijdende gebieden. In tegenstelling tot de samenwerking tussen de Regierungspräsidenten en de Gouverneurs zijn er geen duidelijke afspraken gemaakt over het taalbeleid. De sprekers mogen hierdoor zelf kiezen hoe ze omgaan met de meertalige situatie.

In het volgende voorbeeld is te zien hoe *luistertaal* een onderdeel vormt van de communicatie in het 'Goud in de grond' project. In het voorbeeld⁷ vraagt een Duitser wat Prinsjesdag is en krijgt hij antwoord van twee Nederlanders.

Duitser Wann ist/wann ist Prinsjesdag? *Wanneer is Prinsjesdag?*

Nederlander 1 Derde dinsdag

⁷ Transcript afkomstig uit Proefschrift van Roos Beerkens, 2010, Receptive Multilingualism in the Dutch-German border area. Geraadpleegd via <http://www.involve.eu/knowledge/download/id/6>

Nederlander 2 Op Prinsjesdag is het kabinet uh plannen te kunnen maken.

Duitser Ach so, ja ja. *O zo, ja ja*

Nederlander 1 En dan moeten ze dat verdedigen in het parlement.

Duitser Hm hm. *Hm hm*

Winkels, restaurants en zelfs het zwembad

In het grensgebied van Nederland en Duitsland is er veel grensoverschrijdend verkeer. Dit is ook niet zo gek. Vanuit de provincie Limburg is het vaak aantrekkelijker om naar een Duitse stad net over de grens te gaan door de kortere afstand in vergelijking met grotere Nederlandse steden. Zo is het sneller om vanuit Roermond een dagje naar Düsseldorf (ong. 60 km) te gaan dan een bezoek te brengen aan een even grote stad in Nederland Utrecht (ong. 145 km). Daarnaast zijn prijsverschillen een reden om over de grens te gaan. Er zijn Nederlanders die speciaal in Duitsland benzine gaan tanken en er zijn Duitsers die naar de Nederlandse speciaalzaken komen vanwege het voordelige prijsverschil.

Aangezien de communicatie in het dagelijks grensoverschrijdende contact niet is vastgelegd in een officieel taalbeleid moeten mensen zelf een taalkeuze maken⁸. De Duitsers maken bijna altijd de keuze om in hun eigen taal te blijven praten. Vervolgens ligt de keuze bij de Nederlanders. Een groot deel van de vooral oudere Nederlanders kiezen voor het Duits. Zij passen zich dus aan door de taal van de Duitser te gebruiken. Niet iedereen heeft de mogelijkheid om voor de taal van de ander te kiezen. Een groot deel van de jongere generatie heeft een mindere Duitse taalvaardigheid en

⁸ De taalkeuzes die mensen maken in de Limburgse/Duitse grensstreek zijn geïnventariseerd en gedocumenteerd in de masterscriptie van Lonne Sniijkers, 2014, Grensoverschrijdende communicatie in Zuid-Limburg.

blijft het Nederlands gebruiken. Dit blijkt goed te werken en wordt ook geaccepteerd door de Duitsers.

Zwemmen

Een voorbeeld van het gebruik van *luistertaal* op de grens is de taalkeuze die Nederlandse jongeren maken bij een bezoek aan het Duitse openluchtzwembad in Herzogenrath. Het zwembad is een populaire plek onder de Nederlandse jongeren, vanwege de lage entree, de grootte van het zwembad en de grote ligweide. Wat betreft de taalkeuze proberen de Nederlandse jongeren eerst in het Duits te spreken. Bij de standaardgesprekken, zoals groeten en bestellen, gaat dit meestal goed. Zodra de communicatie verder gaat dan basisgesprekken is de Duitse taalvaardigheid van de jongeren vaak te beperkt. Er wordt dan een overstap gemaakt naar *luistertaal*.

Het gebruik van *luistertaal* speelt in het grensgebied tussen Nederland en Duitsland zeker een rol. Het maakt een deel uit van zakelijke contacten in de Euregio waar het soms zelfs officieel is vastgelegd dat *luistertaal* de oplossing is om het taalverschil te overbruggen. Ook in het dagelijks leven zijn er verschillende '*luistertaalsituaties*' te zien al is de keuze hier minder bewust. Het gebeurt in deze gevallen meer gewoon omdat het kan.

3.2 Goethe Instituut

Het Goethe Instituut is een Duitse organisatie met als doel het promoten van de Duitse taal en cultuur in het buitenland. In de Amsterdamse vestiging werken Nederlanders en Duitsers samen, die zelf mogen kiezen hoe ze omgaan met de Nederlands-Duitse meertaligheid. Een voorbeeld van de omgang met deze meertaligheid is de werkrelatie tussen een Duitser en een Nederlander, die in het begin van hun samenwerking hebben afgesproken beiden in hun eigen taal te praten.

Over het gebruik van *luistertaal* zegt de Nederlander: “Ik vind het makkelijker. Ik kan me sneller, uiteindelijk hoor, als het echt om details gaat en om zorgvuldig je woorden kiezen of je wilt een keer een grapje maken of wat dan ook, ik kan me in het Nederlands kan ik me makkelijker, vrijer uitdrukken dan in het Duits (...) Het is gewoon makkelijker. Het kost me minder energie, minder inspanning, ik hoef minder na te denken en ik kan sneller reageren.”. De Duitser vult dit aan: “En als iedereen zijn moedertaal mag spreken, is er democratie”.

Een voorbeeld van het gebruik van *luistertaal* in de praktijk is als de Nederlander en de Duitser overleggen over de datum van examens.

Nederlander En dan staat hier 27 april aanmelding deelnemers voor de examens. 26 mei schriftelijk 28 mei mondeling. Dat is over ruim een maand.

Duitser Das ist ja nicht schlecht. *Dat is ja niet slecht*

Nederlander Nee, dat is prima.

Duitser Sechszwanzig ist das? *Zesentwintig is dat?*

Nederlander Ja. Zesentwintigste vijf

Duitser Da ist schriftlich und achtundzwanzig ist mündlich. *Dat is schriftelijk en achtentwintig is mondeling.*

(Gegevens afkomstig uit het artikel van Ribbert, A. & Thije, J.D. ten. (2007). Receptive Multilingualism in Dutch-German intercultural team cooperation. In: J.D. ten Thije & L.

SCANDINAVIË

Scandinavië is de geografische benaming voor het Noorden van Europa dat politiek is samengesteld uit Noorwegen, Zweden en Denemarken. Binnen dit gebied worden het Noors, Zweeds en het Deens gesproken. De talen behoren tot de Noord-Germaanse tak van de Indo-Europese taalfamilie waardoor de afstand tussen de talen beperkt is. Daarbij komt dat er in Scandinavië een hoog bewustzijn is wat betreft de gelijkenissen tussen de talen. Dit maakt het relatief makkelijk voor de Scandinaviërs om *luistertaal* te gebruiken.

Scandinavisch nationalisme

De sterkere positie van *luistertaal* in Scandinavië kan worden verklaard door het verloop van het nationalisme en de manier waarop de vorming van de natiestaat heeft plaatsgevonden. Terwijl in een groot deel van Europa meertaligheid is verdwenen door het een staat = een taal principe en een

focus op een eigen standaardtaal, heeft het nationalisme in Scandinavië een andere beweging voortgebracht. Er was wel invloed van het nationalisme maar alleen op een ander niveau. Waar andere landen in Europa zich op landelijk niveau begonnen te organiseren, is dit in Scandinavië op een regionaal niveau gebeurd tussen Noorwegen, Zweden en Denemarken. De term nationalisme sluit dan ook niet helemaal goed aan om de beweging in Scandinavië te beschrijven. Er was sprake van een regionaal nationalisme dat kan worden omschreven als het Scandinavisme. Binnen deze beweging werd meertaligheid ingezet als bindend middel tussen de drie landen, terwijl in grote delen van Europa meertaligheid juist werd afgewezen. Een resultaat van het Scandinavisme is dat Denen, Noren en Zweden zich bewust zijn van onderlinge overeenkomsten. Zo ook op het gebied van taal waar sprekers van het Deens, Noors of Zweeds vaak bereid zijn om de taal van de ander te begrijpen en te accepteren.

Een Zweedse koffiepauze

Een voorbeeld van het onderlinge begrip tussen sprekers van verschillende Scandinavische talen is een fragment uit het gesprek⁹ tussen twee Zweden en een Deen. In het fragment stelt een Zweedse spreker voor om koffie te halen. De Deense spreker wilt wel een koffiepauze en is benieuwd hoe dit in het Zweeds wordt gezegd. Hierna volgt een uitleg van de Zweden over het Zweedse begrip “Fika”, oftewel koffiepauze.

Zweed *Hinner vi hämta lte kaffe tror ni? Hebben we tijd om koffie te halen, wat denk jij?*

Deen *Skal vi hente kaffe? Ja, hvad er det, det hedder på svensk? Fi/?
Moeten we koffie halen? Ja, hoe zeg je dat in het Zweeds? Fi..?*

⁹ Het voorbeeld is afkomstig uit het artikel van Zeevaert, J. (2007). Receptive Multilingualism and inter-Scandinavian semicommunication. In: In: Thijs, Jan D ten / Zeevaert, Ludger (Eds.) Receptive Multilingualism and intercultural communication (Hamburg Studies in Multilingualism). Amsterdam: Benjamins, 103-135

- Zweed** Fika. *Fika.*
- Zweed2** Fika. *Fika.*
- Zweed** Fika. *Fika.*
- Deen** Hvad betyder det? *Wat betekent dat?*
- Zweed2** Paus Paus. *Pauze pauze*
- Deen** Paus? *Pauze?*
- Zweed** Det är ett slang/slangord för.. *Dit is een informele uitdrukking voor..*
- Deen** Nå? *Echt?*
- Zweed2** Kaffe og.. *Koffie en..*
- Zweed** Kafferast. *Koffiepauze.*
- Zweed2** Ka/ kaka och kaffe. *Koekjes en koffie.*
- Deen** det betyder kaffe og kage? *Het betekent koffie en koekjes?*
- Zweed** Kaffe och kaka.. Det är fika. *Koffie en koekjes.. Dat is fika*
- Zweed** Kaffe och bullaar. *Koffie en broodjes.*
- Deen** Det må være sært, specielt svensk. *Dit lijkt typisch Zweeds te zijn.*

3.3 Meertaligheid in de EU

Onderwijs

Vanaf de basisschool is het voor kinderen al verplicht om een eerste vreemde taal te leren in de vorm van het Engels. Daarnaast is het op een aantal basisscholen mogelijk om tweetalig onderwijs te volgen, waarbij het Engels maximaal de helft van de tijd als instructietaal wordt gebruikt.

Ook in het voortgezet onderwijs is het leren van een vreemde taal verplicht. Zo moeten vmbo'ers Engels en minimaal één andere taal leren, met uitzondering van de vmbo'ers uit de basisrichting. Voor havo'ers en vwo'ers is de verplichting groter aangezien zij naast Engels nog twee talen moeten leren. Ook is het mogelijk om tweetalig onderwijs (tto) te volgen waarbij Engels of Duits bij een gedeelte van de lessen als instructietaal geldt.

De maatregelen in het onderwijs moeten ervoor zorgen dat leerlingen al vroeg kennismaken met andere talen waardoor grensoverschrijdende communicatie makkelijker wordt.

Media

In veel Europese landen worden buitenlandse televisieprogramma's, series en films nagesynchroniseerd en worden er voice-overs ingezet bij buitenlandse sprekers. De EU moedigt het gebruik van ondertiteling aan als vervanging van de nasynchronisatie en voice-overs. Ondertiteling zorgt ervoor dat de oorspronkelijke taal toch nog een rol speelt doordat deze de hele tijd aanwezig op de achtergrond. Het leren van de andere taal wordt makkelijker voor de kijkers aangezien klanken, woorden en betekenissen van de taal al voor een deel bekend zijn.

Onderzoek

De Europese Unie steunt verschillende onderzoeksprojecten waarin onderzoek naar meertaligheid centraal staat. Een voorbeeld hiervan is het internationale DYLAN project, waar 20 Europese universiteiten aan hebben bijgedragen. In het project werd er gekeken hoe de talige diversiteit in Europa kan worden gebruikt bij ontwikkelingen op het gebied van kennis en economie. Het project bestond uit verschillende onderzoeken waarin wetenschappers en studenten hebben gekeken naar hoe mensen omgaan met meertaligheid in bedrijven, EU instituties en onderwijs.

ZWITSERLAND

Zwitserland ligt in het midden van Europa en grenst aan Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk, Liechtenstein en Italië. Het land is sinds 1848 een federale staat, en is organiseerd op drie verschillende bestuursniveaus, namelijk één federale overheid, 26 kantons en ongeveer 2500 gemeentes. De federale structuur zorgt ervoor dat de kantons en gemeentes een stuk meer macht hebben in vergelijking tot de Nederlandse provinciën en gemeentes. Zo worden de gezondheidszorg, onderwijs en cultuur geregeld door de kantons.

Meertalige samenleving ≠ meertalig individu

Er zijn vier nationale talen in Zwitserland. Op volgorde van het aantal sprekers zijn dit het Duits, Frans, Italiaans en het Reto-Romaans. Deze laatste is een verzamelnaam voor een verschillende kleinere talen, die net zoals het Frans en Italiaans vallen onder de Romaanse tak van de Indo-Europese taalfamilie. Daarnaast is het Reto-Romaans de enige Zwitserse nationale taal, die niet als officiële taal wordt gebruikt. Dit betekent dat officiële teksten, zoals wetten en parlementaire documenten, niet in het

Reto-Romaans verschijnen en alleen in de drie officiële talen beschikbaar worden gesteld.

Hoewel Zwitserland een aantal officiële talen heeft, betekent dat niet dat de Zwitsers allemaal meertalig zijn. Dit kan worden vergeleken met de situatie in ons eigen land waar er twee officiële talen zijn, namelijk het Nederlands en het Fries. De aanwezigheid van het Nederlands en het Fries als officiële talen betekent niet dat iedere Nederlander beide talen beheerst. Een samenleving kan officieel meertalig zijn, maar dat hoeft niet te betekenen dat de individuen ook allemaal meertalig zijn.

3.4 Zwitserland in het Latijn

De officiële Latijnse naam van Zwitserland is Confoederatio Helvetica. Dit verklaart ook de afkorting CH op de Zwitserse nummerborden.

Het meertalige karakter van Zwitserland is ontstaan doordat het Zwitserse talenbeleid wordt uitgevoerd op basis van het territorialiteitsprincipe. Dat wil zeggen dat één taal of meerdere talen aan een gebied worden gekoppeld, zodat geografie wordt gebruikt om talige gebieden aan te wijzen. In Zwitserland gebeurt dit op basis van de kantons die allemaal een of meerdere officiële talen hebben. Zo zijn er 22 kantons eentalig, waarvan een Italiaans, vier Frans en zeventien Duits. Drie kantons zijn tweetalig door de combinatie van Frans en Duits. Ook is er één drietalig gebied waar het Duits, Frans en Reto-Romaans worden gebruikt.

Oplossingen in meertalige situaties

De aanwezigheid van de verschillende officiële talen in de kantons zorgt ervoor dat het niet altijd vanzelfsprekend is om in de eigen taal te kunnen communiceren. De oplossing voor het taalverschil wordt bepaald door de taalvaardigheid van de sprekers of de taal van het kanton. Dit maakt dat er vier mogelijke oplossingen¹⁰ zijn die door de Zwitsers worden ingezet.

-
- De Zwitsers blijven hun eigen taal spreken, en gebruiken dus *luistertaal*.
 - De Zwitsers passen zich aan door de taal van de ander te gaan spreken.
 - De Zwitsers gebruiken de officiële taal van het kanton.
 - De Zwitsers gebruiken beide niet hun moedertaal maar een van de andere officiële talen.
-

Een van de Zwitserse kantons, Fribourg, is bijzonder door de verhouding tussen de talige groepen in het kanton in vergelijking tot de landelijke verhouding. Zo is Fribourg tweetalig door de combinatie van het Frans en het Duits, waarbij de groep sprekers van het Frans groter is dan het aandeel van sprekers van het Duits. Op nationaal niveau zijn er juist meer sprekers van het Duits in vergelijking tot de sprekers van het Frans.

Duits en Frans in Fribourg

Een voorbeeld van het gebruik van *luistertaal* in Fribourg is een fragment uit een gesprek¹¹ tussen een Franssprekende ober en een Duitstalige gast. De gast geeft aan iets te willen eten. De ober vraagt of de gast het eten wil meenemen, en neemt de bestelling op.

Gast (Duits) *Ä öpis chlises zom ässe hät ich gärn. Ah iets kleins om te eten wil ik graag.*

¹⁰ De vier oplossingen die de Zwitsers inzetten, worden beschreven in het artikel van Werlen, I. (2007). Receptive multilingualism in Switzerland and the case of Biel/Bienne. In: In: Thijje, Jan D ten / Zeevaert, Ludger (Eds.) Receptive Multilingualism and intercultural communication (Hamburg Studies in Multilingualism). Amsterdam: Benjamins, 137-157

¹¹ Voorbeeld ook afkomstig uit artikel van Werlen op pagina.

- Ober (Frans)** Vous voulez manger ici. *U wilt hier eten.*
- Gast (Duits)** Ähm. *Uhm.*
- Ober (Frans)** Pour emporter ou bien.. *Om mee te nemen of..*
- Gast (Duits)** Zom mitnäh gärn. *Om mee te nemen alstublieft.*
- Ober (Frans)** Ouais, qu'est-ce que vous aimez? *Ja, wat wilt u hebben?*
- Gast (Duits)** Ähm hand si chäässändwitsch? *Uhm, heeft u een kaas sandwich?*

3.5 Zwitserse leger

Vroeger was het Zwitserse leger, op het gebied van taal, een afspiegeling van de Zwitserse samenleving. Elke compagnie had zijn eigen linguïstische identiteit, oftewel talenstatus.

Door de jaren heen zijn de officiële talen van het leger, namelijk het Duits, Frans en Italiaans, hetzelfde gebleven. De manier waarop de talen worden ingezet is alleen veranderd. Dit komt doordat de eentalige statussen van de compagnieën langzaam zijn verdwenen. De oorzaak hiervan ligt bij bezuinigingen en een veranderde strategische aanpak van het leger. Om elkaar toch te kunnen begrijpen, wordt er een aantal strategieën ingezet, waaronder *luistertaal*.

Er zijn verschillende meningen in het leger over het gebruik van *luistertaal*. Volgens sommigen biedt *luistertaal* een aantal voordelen aan de verschillende talige groepen binnen het leger. Dat iedereen zijn eigen taal mag blijven spreken, zorgt voor een eerlijke talige verdeling. Iedereen moet zich namelijk aanpassen in plaats van alleen de talige minderheidsgroep. Ook verloopt de communicatie beter en makkelijker als iedereen zijn eigen taal mag spreken, omdat niet iedereen de taal van de ander actief beheerst.

Ook zijn er nadelen die het gebruik van *luistertaal* minder aantrekkelijk maken. Tegenwerpingen zijn dat het problematisch is als een luisteraar te weinig passieve vaardigheden heeft in de taal van de spreker waardoor het begrip flink wordt bemoeilijkt. Daarnaast missen tegenstanders precisie in *luistertaal* omdat de communicatie, volgens hen, oppervlakkig blijft. Dit kan weer gevaarlijk zijn op bijvoorbeeld het slagveld.

De voorstanders en tegenstanders van *luistertaal* in het Zwitserse leger hebben beide punten die laten zien dat *luistertaal* een goede oplossing kan zijn voor de een maar een gevaar is in de ogen van de ander.

(gegevens afkomstig uit het artikel van Berthele & Wittlin, 2013, Werlen, I. (2007). Receptive multilingualism in Switzerland and the case of Biel/Bienne. In: In: Thije, Jan D ten / Zeevaert, Ludger (Eds.) Receptive Multilingualism and intercultural communication (Hamburg Studies in Multilingualism). Amsterdam: Benjamins, 137-157)

“Licht op het Noorden”

Stine Jensen is een bekende Nederlandse schrijfster en filosofe. Daarnaast heeft ze de serie *Licht op het Noorden* gepresenteerd, waarin ze in Scandinavië ging kijken in hoeverre het Nederlandse beeld over Scandinavië klopt.

In *Licht op het Noorden* heeft Stine twee talen ingezet als *luistertaal*, namelijk het Zweeds en het Noors. Ze zegt zelf geen actieve taalvaardigheid te hebben in beide talen, “die is er nauwelijks, al ben ik me een beetje bewust soms van woorden”. Toch was *luistertaal* mogelijk door haar kennis van het Deens.

In de serie werd *luistertaal* gebruikt bij interviews met Noren en Zweden. Met name in Oslo ging dit makkelijk waar er “niet veel accenten bleken te zijn die ik echt niet kon verstaan”. De keuze voor *luistertaal* werd bepaald door een aantal factoren. Zo was het van belang om de geïnterviewden in hun eigen taal te laten spreken “omdat het soms over heftige dingen ging: Breivik, crisis, drugsgebruik”. Daarnaast werd *luistertaal* ingezet omdat het laat zien hoe er in Scandinavië met taal wordt omgegaan. “Ik vond het ook heel mooi om te laten zien hoe het werkt met taal. Dat we dus inderdaad met elkaar kunnen communiceren”.

Voor Stine was het een verrassing dat *luistertaal* zo goed werkte “ik had niet verwacht de Noren te kunnen verstaan, aangezien ik in Nederland ben opgegroeid, en niet in Denemarken, waar je dan ook het Noors veel vaker hoort”. Ze beschrijft het gebruik van *luistertaal* als “prachtig en bijzonder, dat je in meerdere landen elkaar kunt begrijpen. Het ontsluit een gemeenschappelijke geschiedenis en een band.”

DEEL 4: LUISTERTAAL IN DE PRAKTIJK

In *Deel 4: Luistertaal in de praktijk* wordt het gebruik van *luistertaal* in de praktijk toegelicht aan de hand van een aantal voorbeelden uit de media. Ook is er aandacht voor de mogelijke rol van *luistertaal* in de toekomst.

LUISTERTAAL IN DE MEDIA

Vaak valt het gebruik van *luistertaal* in de media niet zo snel op omdat het op een natuurlijke manier wordt gebruikt. Het gebruik van *luistertaal* is vooral terug te zien in interviews met meertalige sprekers, zoals bij de volgende voorbeelden goed is te zien.

Hjoed: Fries & Nederlands

Omrop Fryslân is de regionale omroep van de provincie Friesland en verzorgt uitzendingen op radio en tv. Daarnaast heeft de omroep zendtijd op de publieke omroep door de officiële status van het Fries.

De zender onderscheidt zich van andere regionale omroepen door alleen in het Fries uit te zenden. Op andere gebieden presenteert de omroep zich ook alleen in het Fries, zoals is te zien op de website waar er geen Nederlandse vertaling beschikbaar is. De eentalige richting vanuit de omroep betekent niet dat Fries de enige toegestane taal is. Dit wordt duidelijk bij de opzet van het programma Hjoed.

Hjoed is het dagelijks journaal, waarin er voornamelijk aandacht wordt besteed aan nieuws uit de regio. De presentatrice en de voice-over bij de filmpjes spreken allebei Fries. In de uitzending zijn er rapportages op locatie, waarbij soms een omstander of betrokkene wordt geïnterviewd. De vragen worden altijd gesteld in het Fries. De taal waarin het antwoord wordt gegeven, is afhankelijk van de geïnterviewde. Deze mag zelf de keuze maken om het Fries te gebruiken of het Nederlands in te zetten.

Een voorbeeld is een rapportage¹² van 17 februari 2014, waarin het gaat om de afzegging van de Noorse schaatsters op de 10 kilometer bij de mannen op de Olympische Spelen. Bob de Vries, een marathon- en langebaan schaatser die niet deelneemt aan de Spelen, wordt geïnterviewd over wat hij vindt van

¹² Voorbeeld afkomstig uit uitzending Hjoed van 17 februari 2014. Te bekijken via uitzending gemist.

de afzeggingsen. *Luistertaal* wordt ingezet doordat de interviewer het Fries gebruikt en de schaatser Nederlands spreekt. Dit ziet er dan zo uit:

Schaatser Ja vind ik erg jammer natuurlijk. Ik denk ook voor de olympische spelen. Daar wil toch eigenlijk iedereen zijn beste prestatie neerzetten. Ik snap het ook niet helemaal.

Interviewer (Fries) Earder wiene dêr al suggestje wekte oer doping en dat soart tingjen wurden al neamd. Wat fynsto derfan? *Eerder werden er al suggesties gewekt over doping en dat soort dingen worden al genoemd. Wat vind jij daarvan?*

Schaatser Ja ik denk dat dat een beetje opmerkingen zijn van slechte verliezers. Kijk Nederland is natuurlijk een schaatsland bij uitstek ja en nu op de olympische spelen valt alles samen en dan zijn de resultaten natuurlijk heel geweldig maar als het dan bij jou niet lukt moet je ook je verlies kunnen nemen

Charlize Theron: Afrikaans & Nederlands

Charlize Theron is een bekende actrice die naam heeft gemaakt door mee te spelen in een aantal grote Hollywoodfilms, zoals *Snow White and the Huntsman* (2012), *Aeon Flux* (2005) en *The Italian Job* (2003). Ze is geboren in Zuid-Afrika en is in haar tienerjaren verhuisd naar Amerika. In films horen we Charlize eigenlijk alleen Engels praten. Toch zijn er fragmenten te vinden waarin ze haar moedertaal, het Afrikaans, gebruikt om te communiceren met sprekers van het Nederlands.

Een voorbeeld van het gebruik van *luistertaal* is een kort interview, waarin een Vlaamse presentator vragen stelt aan Theron. Tijdens het interview spreekt de interviewer Nederlands en reageert Theron in het Afrikaans. Dat het werkt, blijkt uit dit voorbeeld:

Presentator Hoe verdeel jij nu je tijd tussen Hollywood en Zuid Afrika, ben je nog veel thuis?

**Charlize
(Afrikaans)**

Nee, nee. Ek het nie ñ plek in Suid-Afrika nie, maar ek gaan baie keer terug ,want dus die Land wat ek mis, dus die land wat ek ook van is. Um, maar nee ek bly in Los Angeles die laaste vyftien jaar. *Nee, Nee ik heb geen plek in Zuid-Afrika. Maar ik ga een keer terug want het is een land dat is mis, een land wat ook van mij is. Um, maar nee ik ben de afgelopen vijftien jaar in Los Angeles.*

Presentator

En is het nu leuker om naar Los Angeles terug te gaan nu er een nieuwe tijd is? Obama? Het is helemaal anders

**Charlize
(Afrikaans)**

O ja dus Absoluut Fantasties. Uhm, ek het nog net twee keer in my lewe gestem, en die Eerste keer was vir Nelson Mandela, en die Tweede keer was vir Barack Obama, en ek dink dit is Ongelooflik ,om twee sulke goed te hê wat in een leeftyd gebeur. Ek dink dit is Absoluut Fantasties. *O ja, absoluut fantastisch. Uhm. Ik heb nu twee keer in mijn leven gestemd, en de eerste keer was op Nelson Mandela, en de tweede keer was op Barack Obama. En ik denk dat het ongelofelijk is om twee keer zulke goeie te hebben in een leven.*

Presentator

Maar voel je het in de sfeer, in de stad, in Los Angeles, dat er een nieuwe tijd is?

**Charlize
(Afrikaans)**

Ja o ja. Definitief. Ek voel dit orals, ek voel dit hier, ek voel dit in Afrika. Wanneer was die laaste keer dat Afrika omgegee het wie ñ President in Amerika is. Ek dink almal voel dit. Dit is definitief ñ goeie Energie. *Ja o ja zeker. Ik voel het overal. Ik voel het hier. Ik voel het in Afrika. Wanneer was de laatste keer dat het in Afrika ertoe deed wie de president van Amerika is. Ik denk dat iedereen het voelt. Het is zeker een goede energie.*

Presentator

Ok, heel hartelijk bedankt. Je ziet er prachtig uit. Fantastisch. En het is altijd leuk om met jou te praten in het Nederlands

Charlize

Baie Dankie. Ja dieselfde hierso. Ek is altyd Bang, dat ek nie

(Afrikaans) alles gaan verstaan nie. Ja Baie Dankie. *Bedankt, ja hetzelfde voor mij. Ik ben altijd bang dat ik niet alles versta. Ja bedankt.*

Presentator Maar het lukt wel he

Broen/Bron: Deens & Zweeds

Broen (in het Deens), Bron (in het Zweeds) is een misdaadserie over de samenwerking tussen de Zweedse en Deense politie bij het oplossen van een moord. In het begin van de serie wordt er een lichaam gevonden op de Øresund brug, die Zweden en Denemarken verbindt. Aangezien het lichaam precies op de grens ligt, zijn de Zweedse en Deense politie gedwongen samen te werken. De samenwerking vindt plaats in het Zweeds en in het Deens, aangezien de agenten hun eigen taal blijven gebruiken. Op het gebied van taal gaat dit beter dan op het persoonlijke vlak.

Een voorbeeld hiervan is een van de eerste scènes uit de eerste aflevering van de serie. In dit fragment ontmoeten de Deense agent, Martin Rohde, en de Zweedse agente, Saga Norén, elkaar voor het eerst op de brug waar de moord heeft plaatsgevonden. De Zweedse Saga wil al het verkeer tegenhouden waaronder een ambulance. De Deense Rohde negeert het bevel van Saga en laat de ambulance alsnog door.

Saga (Zweeds) Stanna stanna! *Stop stop!*

Martin (Deens) Jeg sagde det var okay. *Ik zei dat het goed was.*

Saga (Zweeds) Varför sa du att det var okej, det är en brottsplats? *Waarom zei je dat het oké was, het is een plaats delict?*

Martin (Deens) Ja det ved jeg godt. *Ja, dat weet ik heel goed.*

Saga (Zweeds) Varför sa du att det var okej? *Waarom zei je dat het oké was?*

Martin (Deens) Fordi jeg synes her er lig nok for i aften. *Omdat ik denk dat*

het genoeg is voor vanavond.

Saga (Zweeds) Han är inte döende. *Hij is niet dood.*

Martin (Deens) Okay, nå så du er også læge? *Oké, ben je ook een dokter dan?*

Saga (Zweeds) Nej jag är polis. Hvad hedder du? *Nee, ik ben van de politie. Wat is uw naam?*

Martin (Deens) Martin Rohde. *Martin Rohde.*

LUISTERTAAL: TOEKOMST

In de afgelopen hoofdstukken is er gekeken naar de positie van *luistertaal* in het verleden en in het huidige Europa. Dit laat een perspectief nog onbelicht, namelijk hoe *luistertaal* in de toekomst een rol kan spelen. Een mogelijkheid is dat *luistertaal* wordt erkend als volwaardige oplossing in een meertalige situatie. Een andere mogelijkheid is *luistertaal* te gebruiken als tussenstadium bij het leren van een andere taal.

Talige identiteit

Een van de kenmerken die iemand kan gebruiken om zichzelf te omschrijven is in te gaan op de talenkennis die hij heeft. Iemand wordt vaak pas als meertalig gezien als hij een vreemde taal actief beheerst, dat wil zeggen dat hij de taal kan spreken of schrijven. Deze vaardigheden kunnen ingezet worden bij een meertalige situatie door zich aan te passen aan de *taal van de ander* of door een *lingua franca* in te zetten.

Door alleen uit te gaan van de actieve vaardigheden worden uitsluitend passieve vaardigheden uitgesloten. Dit is jammer aangezien deze een uitkomst kunnen bieden in het gebruik van *luistertaal*. Als er wel van de passieve vaardigheden wordt uitgegaan, ontstaat er een breder beeld van de talenkennis die iemand heeft.

Een voorbeeld is de talenkennis van Johan. Johan zijn moedertaal is het Nederlands, en hij heeft een actieve taalvaardigheid in het Frans en het Duits.

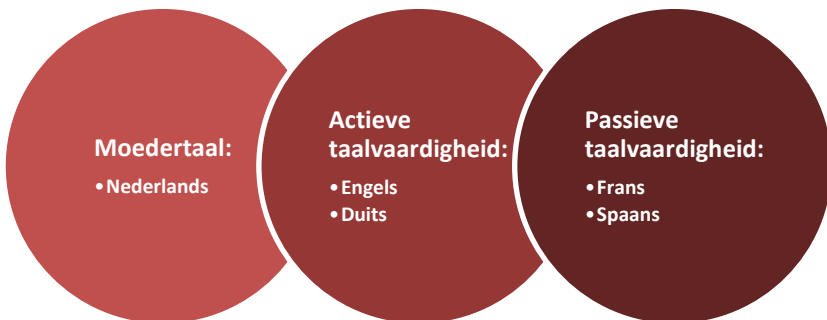

Door uit te gaan van Johan zijn taalvaardigheden, ontstaan er vijf talige mogelijkheden in een meertalige situatie, bestaande uit:

- Johan kan een gesprek aangaan in het Nederlands
- Johan kan zich aanpassen aan de taal van een Duitse spreker
- Johan kan zich aanpassen aan de taal van een Engelse spreker
- Johan kan het Duits inzetten als lingua franca
- Johan kan het Engels inzetten als lingua franca

Johan kan tot zover worden gezien als een meertalig individu met een actieve kennis van drie talen.

Maar Johan zijn kennis gaat nog verder als er wordt gekeken naar zijn passieve taalvaardigheden. Hij heeft op de middelbare school Frans gevolgd, en kan de taal nog steeds redelijk goed verstaan. Veel van de regels is hij vergeten waardoor het spreken een stuk lastiger is. Hij beschouwt zichzelf ook niet echt als een spreker van de taal. Hetzelfde geldt voor het Spaans. Hij heeft een keer een cursus Spaans gevolgd waardoor hij een basisbegrip heeft van de taal. De talenkennis van Johan blijkt dus een stuk uitgebreider te zijn dan alleen het Nederlands, Engels en Duits.

Er ontstaan ineens een stuk meer mogelijkheden die Johan kan inzetten als zijn actieve taalvaardigheden en passieve taalvaardigheden worden

gecombineerd. Het gebruik van de passieve vaardigheden door middel van *luistertaal* maken de volgende combinaties mogelijk:

- Johan kan Frans als *luistertaal* inzetten, en zelf het Nederlands gebruiken
- Johan kan Frans als *luistertaal* inzetten, en zelf het Engels gebruiken
- Johan kan Frans als *luistertaal* inzetten, en zelf het Duits gebruiken
- Johan kan Spaans als *luistertaal* inzetten, en zelf het Nederlands gebruiken
- Johan kan Spaans als *luistertaal* inzetten, en zelf het Engels gebruiken
- Johan kan Spaans als *luistertaal* inzetten, en zelf het Duits gebruiken

Door meertaligheid alleen op te vatten in termen van de actieve vaardigheden van sprekers wordt er niet naar alle talenkennis van iemand gekeken. Passieve vaardigheden kunnen de mogelijkheden die iemand heeft in een meertalige situatie dus aanzienlijk vergroten.

Middel

Luistertaal is tot nu toe voornamelijk besproken als communicatiemiddel in vergelijking tot andere mogelijkheden, zoals het gebruik van een *lingua franca*. Maar *luistertaal* kan ook een ander doel dienen, namelijk bij het leren van een andere taal. *Luistertaal* heeft dan de functie van een tussenstadium, en een middel bij het bereiken van vaardigheden in een andere taal.

Zo kan iemand bij het leren van een taal zich eerst vooral focussen op het passief leren van een andere taal. Dit passieve deel betekent dat iemand alleen leert de taal te begrijpen zonder aandacht te besteden aan het actieve gedeelte, waarin spreken en schrijven van de taal centraal staan. Door de focus in het begin te leggen op de passieve vaardigheden kan er meer aandacht gaan naar het vergoten van het begrip. Het wordt daarna makkelijk om de taal ook actief te leren aangezien er al een basisbegrip is van de taal. Dit zal ook makkelijker gaan dan als het leren van de passieve en actieve vaardigheden tegelijk wordt gedaan.

Een voorbeeld waar *luistertaal* wordt ingezet ter ondersteuning bij het leren van een andere taal is het Eurocom project¹³. In dit project wordt er uitgegaan van het idee dat iemand makkelijk een taal kan leren die verwant is aan zijn eigen taal. In het leerproces staan talige vaardigheden die wel aanwezig zijn maar niet worden gebruikt centraal. Deze ongebruikte vaardigheden worden geactiveerd door middel van zeven strategieën. Deze zijn ongeveer hetzelfde voor het begrijpen van talen binnen de Germaanse, Slavische en Romaanse tak van de Indo-Europese taalfamilie. Voor de Romaanse talen, waaronder het Frans, Italiaans en Spaans, zien de strategieën er als volgt uit:

-
1. Het leren herkennen van internationale woorden die in de meeste Europese talen hetzelfde zijn.
 2. Het leren herkennen van woorden die in de meeste Romaanse talen hetzelfde zijn.
 3. Het leren omzetten van een klank uit de ene taal naar een klank in de andere taal.
 4. Het leren herkennen van verschillen en overeenkomsten tussen de talen bijvoorbeeld in de vorm van uitspraakregels.
 5. Het leren ontleden van zinstructuren aangezien deze in de meeste Romaanse talen hetzelfde zijn. Dit maakt het bijvoorbeeld makkelijk om zelfstandig naamwoorden en bijvoeglijk naamwoorden te herkennen.
 6. Het leren vervoegen van werkwoorden en leren hoe het meervoud of enkelvoud van een zelfstandig naamwoord kan worden omgezet.
 7. Het leren van de betekenis van voor- en achtervoegsels. Dit maakt het makkelijker om de betekenis van een woord te herkennen.
-

Het doel van het Eurocom project is dat mensen makkelijk een andere taal kunnen leren door te vertrouwen op de vaardigheden die ze al hebben te

¹³ Gegevens over het Eurocom project afkomstig van website <http://www.eurocomresearch.net/> en het artikel van Joachin Grzega (2005) The Role of English in Learning and Teaching European Intercomprehension Skills. *Journal for EuroLinguistix* 2, 1-18.

gebruiken. Dit maakt het een stuk makkelijker toegang te krijgen tot een andere taal dan wanneer iemand bij nul moet beginnen.

In dit boekje is er gekeken naar *luistertaal*, waarbij mensen hun eigen taal kunnen blijven gebruiken en elkaar alsnog kunnen verstaan. Een mogelijkheid die al eeuwenlang wordt ingezet, en nog steeds deel uitmaakt van meertalige situaties. De vele voorbeelden hebben laten zien dat mensen zich niet altijd bewust hoeven zijn van de mogelijkheid tot *luistertaal*. Vaak gebeurt het gewoon, omdat het makkelijker is en soms zelfs automatisch gaat. Het startpunt van de Toren van Babel waar het bouwen van een Toren mislukte door de aanwezigheid van verschillende talen. Uit de besproken voorbeelden blijkt dat er veel situaties zijn waarin de aanwezigheid van verschillende talen geen problemen oplevert, zoals in Estland bij de Russische & Estse sprekers, de Finse & Estse sprekers en Finse & Russische sprekers; in de tijd van de Hanze door handelaren uit verschillende Europese landen; in het gebied van de Euregio in het zuiden van Limburg door Regierungspräsidenten & Gouverneurs en Nederlandse jongeren in het Duitse zwembad; in Scandinavië door Zweden, Denen en Noren; in Zwitserland door sprekers van het Duits en het Frans; in media bij het Friese nieuws, in een interview met een Hollywoodster en in een Zweeds/Deense misdaadserie. Deze voorbeelden laten zien dat er in de praktijk door middel van *luistertaal* juist vele torens worden gebouwd, als iedereen maar een steentje bij wil brengen.

MEER *LUISTERTAAL*

Meer weten over *luistertaal*?

Website:

www.luistertaal.nl

Projecten:

<http://www.eu-intercomprehension.eu/>

<http://www.intercomprehension.eu/#>

<http://www.kleven.org/ilte/introduction.html>

[http://www.euro-mania.eu/index.php?option=com_content&task=view
&id=11&Itemid](http://www.euro-mania.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=11&Itemid)

Luistertaal. Het woord verraadt al een groot deel van de betekenis. Het gaat namelijk om het luisteren naar een taal. Een taal die je zelf misschien niet goed genoeg actief beheerst om te kunnen gebruiken, maar wel goed genoeg passief beheerst om te begrijpen. In dit boek wordt luistertaal besproken aan de hand van vier perspectieven, namelijk luistertaal als mogelijkheid, luistertaal in de geschiedenis, luistertaal in Europa en luistertaal in de praktijk.

Maxime Voestermans

*Deze publicatie is geschreven als onderdeel van een masterscriptie
Interculturele Communicatie, Universiteit Utrecht,
begeleid door Dr. J.D. ten Thije en
Dr. D.M.L. Janssen
April 2014*